

Litteraturgranskningar

WALTER CARLSNAES: *Ideology and Foreign Policy*. Oxford: Basil Blackwell, 1986.

En av anledningarna till att Niccolò Machiavellis skrifter uppväckt så starka känslor är de dystra reflexioner som här görs om moralens möjligheter i det politiska livet. Den makthavare som konsekvent låter moralen styra sina handlingar blir, hävdar den florentinske diplomaten, inte långlivad.

”... skillnaden mellan hur man lever och hur man bör leva är så stor att den som inte intresserar sig för det man gör utan för det man bör göra snarare lär sig att främka sin undergång än sin framgång” (1987, s 77).

Om sålunda fasthållandet vid moraliska principer är vådligt är däremot – enligt Machiavelli – *skenet* av oförvitlig privatmoral politiskt gagneligt. Den som makten haver bör således verka vara mild, trogen, mänsklig, uppriktig etc, men vara beredd att, då så erfordras, sätta om och visa de motsatta egenskaperna (Ibid., s 90).

I modern tid har den sk realistiska skolan förfäktat teser, som för tanken till Machiavelli. Så hävdar – exempelvis – den inflytelserike tysk-amerikanske statsvetaren Hans Morgenthau, att det moraliska inslaget i staternas utrikespolitik främst är en fasad bakom vilken krassa nationella intressen döljer sig.

”... the power drives of nations take hold of ideal principles and transform them into ideologies in order to disguise, rationalize, and justify themselves” (1978, s 219).

Någon svårighet att finna illustrationer till den realistiska teorins ideologisynt finns inte. Den koloniala expansion, som antog explosionsartad karaktär mot slutet av 1800-talet, motiverades från kolonialmakternas sida utifrån de högsta moraliska bevekelsegrunder. Det brittiska imperiets *raison d'être* var den högre civilisationens skyldighet att bispringa människor på en lägre kulturnivå. Poeten Rudyard Kipling myntade uttrycket ”The White Man's Burden” om den vita rasens kulturmission.

Amerikanerna har också utvecklat ideologisk fingerfärdighet för att legitimera sin expansion. Under 1800-talet utvecklades i USA doktrinen om ”Manifest Destiny”, enligt vilken territoriella nyförvärv var nödvändiga för frihetens och självstyrelsens utbredning. Om detta program anmärkte den kände amerikanske realisten Reinhold Niebuhr kort:

”... we began our history by claiming the sanction of a democratic ideal for an imperial impulse”.¹

Under 1900-talet har USA:s obändiga expansionsiver givits lika högstämde motiveringar som tidigare. Om de amerikanska intressena i Kina fällde senator Kenneth Wherry 1940 de oföglömliga orden:

”With God's help, we will lift Shanghai up and up, ever up, until it is just like Kansas City”²

Bresjnevdoktrinen – slutligen – är ett tydligt exempel på hur Sovjetunionens nationella intressen kamoufleras som en ädel impuls att undsätta broderationer vars ”socialistiska landvinningar” är hotade.

Bland samtidens ansvariga statsledningar är den vetenskapligt präglade form av cynism, som realismen utgör, inte särskilt populär. För – exempelvis – den svenska utrikesledningen måste realismen framstå som en styggelse. För ett par år sedan lanserade kabinettssekreterare Pierre Schori en intressant teori. Sverige är, deklarerades det från Arvfurstens palats, ”en humanitär stormakt”.³ Vårt fosterland är, enligt detta upplyftande synsätt, inte en stormakt av det gängse tarvliga slaget, utan en makt som intar en tätposition i en högre och finare division.⁴

Låt oss anta man vill undersöka sanningshalten i Schoris teori om de ädla motivens framträdande roll i Sveriges internationella agerande. Eller att man – rent allmänt – vill granska sanningsanspråken i den realistiska skolans skeptiska syn på moralens roll i utrikespolitiken. Hur går man då tillväga? Innan en empirisk undersökning kan genomföras måste viktiga begreppsliga problem utredas. Vad menar man egentligen när man säger att moral eller ideologi är av betydelse för ut-

rikespolitiskt handlande? Flertydigheten hos nyckeltermerna i denna fråga understryker vikten av begreppsanalys. Det är bl a detta problemområde som Walter Carlsnaes angriper i boken *Ideology and Foreign Policy*. Carlsnaes betonar här, att innan empiriskt arbete kan inledas, måste emellertid inte bara semantiska preliminärer avklaras. Viktiga vetenskapsfilosofiska spörsmål måste också klargöras. Vi rekommenderas följaktligen svälja "a healthy dose of the philosophy of social science" (s. ix).

Som analytisk utgångspunkt av problemet ideologi och utrikespolitik väljer Carlsnaes begreppet *handling*. Detta är ingalunda orimligt. Hans motivering är emellertid kuriös:

"... the most significant reason for treating our unit [of analysis] as a species of 'action' is that it forces us to face squarely some of the most fundamental philosophical problems surrounding the conduct of inquiry in this field" (s 31).

Här tycks Carlsnaes livliga intresse av att bedriva en viss typ av filosofisk analys diktera valet av analysenhet. Det hade onekligen varit bättre, om handlingsbegreppet valts av s. a. s. oberoende skäl och den filosofiska analysen motiverats som en nödvändig följd av detta val.

Handling definieras av Carlsnaes som "medvetet mänskligt beteende", dvs som den typ av beteenden som kan beskrivas i termer av motiv, skäl, syften och intentioner. Analyserna av detta begrepp är utmärkta. Jag nöjer mig med att uppmärksamma en aspekt av hans detaljerade resonemang.

Carlsnaes argumenterar för att handlingar kan ges *kausala* förklaringar. Den vanligaste invändningen mot denna ståndpunkt tar fasta på att relationen mellan motiv till en handling och själva handlingen är av *logisk* art. Motiven *berättigar* handlingen och kan – sägs det – därför inte hänföras till den kausala förklaringskategorin. Carlsnaes hävdar nu, att detta argument är ohållbart. En logisk relation råder mellan motivet uttryckt i propositionell form, dvs i form av en utsaga, och en handling. En *kausal* koppling uppstår emellertid mellan det faktum att ett motiv *omfattas* av en agent – dvs ett psykiskt förhållande – och den efterföljande handlingen. Argumentet här är både enkelt och övertygande.

Utrikespolitik analyseras sålunda av Carlsnaes i ljuset av handlingsbegreppet. Han uppmärksammar i detta sammanhang den vanliga distinktionen mellan "utrikespolitik" och "internationell politik". Det senare syftar – till skillnad från det förra – på förhållanden och relationer på en högre abstraktionsnivå, vilka vanligen inte tillåter förklaringar i termer av motiv etc. Så låter sig exempelvis skillnaden mellan ett bipolärt och ett

multipolärt internationellt system svårligen förklaras i en rent handlingsorienterad begreppsapparat.

Carlsnaes grundläggande analysenhet är "foreign policy actions". Begreppet "foreign policies" syftar då på de handlingar:

"... which, expressed in the form of explicitly stated directives, and performed by governmental representatives acting on behalf of their sovereign communities, are manifestly directed toward objectives, conditions and actors – both governmental and non-governmental – which clearly lie beyond their sphere of territorial legitimacy" (s 70).

Carlsnaes är medveten om att en annan analysenhet varit möjlig. Beslut är en sådan alternativ underavdelning av handlingsbegreppet, som kunde valts. Alla utrikespolitiska handlingar är ju baserade på beslut fattade av mänskliga aktörer. Detta alternativ avvisas emellertid. Skälet är forskningstekniskt. Beslut kan inte observeras av andra än de direkt inblandade beslutsfattarna. Många viktiga beslut fattas i hemlighet och kan därför inte studeras av forskare förrän arkivmaterial och dylikt offentliggörs många år efter beslutstillfället. Detta argument är i sig inte särskilt starkt. Olika metoder har utvecklats av statsvetare, samtidshistoriker, undersökande journalister m fl för att tränga bakom beslutsfattares utlagda dimridåer. Carlsnaes har däremot en poäng när han hävdar, att beslutsstudier är mindre lämpliga vid *komparativa* studier. Han har sannolikt rätt i att – åtminstone vid mer omfattande komparativa undersökningar – beslutsmetoden ställer forskaren inför alltför stora praktiska problem. Eftersom Carlsnaes syfte är att skapa en metodologisk grundval för jämförande studier av utrikespolitik, framstår hans val därför inte som orimligt.

Carlsnaes diskuterar ingående vad som konstituerar *förklaringar* av utrikespolitiskt handlande. Tre olika slags förklarande moment urskiljs där varje moment representerar en speciell förklaringstyp. Utrikespolitisk *doktrin* är det förklarande moment, som är direkt relaterat till handlandet. Relationen mellan dessa storheter är intentional. Den utrikespolitiska doktrinen är i sin tur förknippad med en uppsättning trosföreställningar ("a belief system") av perceptuell och normativ art. Relationen mellan detta system och doktriner är dispositionell, dvs av kausal natur. Systemet av trosföreställningar är – slutligen – inneslutna i en organisatorisk struktur (subkultur), som formar detta. Enligt Carlsnaes representerar den organisatoriska kontexten visavi trosföreställningarna en återhållande ("constraining") uppsättning faktorer. Relationen är således varken intentional eller dispositionell, utan utgör en tredje påverkanskategori. Den välkända maximen – "Where you

stand depends on where you sit" – illustrerar denna kategori.

Det skisserade förklarings-schemat har tydliga metodologiska implikationer. Det första steget i en förklaring av en utrikespolitisk handlingskurs blir att fastställa de uttalade syftena med denna. Först när detta steg är taget kan vi börja laborera med förklaringsfaktorer som perceptioner och värderingar. Och de organisatoriska faktorerna – slutligen – kan introduceras när dylika kausala influenser identifierats.

Ovanstående förklarings-schemata är utan tvekan välgenomtänkt och jag är i princip beredd att ansluta mig till det.⁵ Vad jag däremot har svårare att acceptera är de vetenskapsfilosofiska teser, som interfolierar resonemangen om handlingsbegrepp, förklaring och ideologi.⁶

En av de teser som Carlsnaes omfattar rör relationen mellan generalisering och förklaring. Huvudsyftet med att bedriva komparativ utrikespolitik är, hävdas det, "to generate generalizations" (s 24). För Carlsnaes kommer sådana generaliseringar att utgöra förklaringsar. Med uppenbart instämmande citeras Morris Zelditch:

"A sentence is *explanatory* if it asserts a relation between two or more variables" (s 75).⁷

Carlsnaes (och Zelditch) försummar här den viktiga distinktionen mellan *lagar*, dvs påståenden om empiriska regelbundenheter, och *teorier*, vilka syftar till att förklara sådana regelbundenheter.⁸ Ett par förtydligande exempel må anföras. Efter en omfattande statistisk undersökning om olika staters krigsbenägenhet konkluderar Stuart Bremer:

"... nations that rank high on indicators of aggregate capability are involved in and initiate more wars than do nations that have a lower standing" (1980, s 79).

Vi har här en empirisk generalisering, dvs en utsaga av lagkaraktär. En observerbar regelbundenhet konstateras. Däremot saknar utsagan förklarande kraft – trots att ett samband mellan variabler anges. I sin uppmärksammade bok *Theory of International Politics* – för att ge ytterligare exempel – formulerar Kenneth Waltz ett stort antal påståenden om samband mellan variabler. Så hävdas t ex, att följande samband kan iaktas i ett system av stater:

"Contending states imitate the military innovations contrived by the country of greatest capability and ingenuity" (1979, s 127).

Även här ser vi att ett variabelsamband anges utan att någon förklaring går att upptäcka. För att en förklaring

skall föreligga måste teorier anges. Teorier förklarar i kraft av åberopandet av underliggande, dvs icke-observerbara, kausala strukturer och mekanismer.⁹ En teori som ger en god förklaring till lagexemplen ovan finner vi i den typ av maktbalansresonemang, som Waltz utvecklats. Med hjälp av teoretiska begrepp som "internationellt system", "anarki", "hierarki", "maktbalans" m m anges *varför* ovanstående empiriska generaliseringar uppträder. (Waltz, 1979, -kap. 6).

En möjlig förklaring till Carlsnaes försummelse att skilja mellan empiriska generaliseringar (= lagar) och teorier är hans något oklara föreställning om teoretisk begrepps-bildning. Någon tydlig åtskillnad mellan teoretiska termer och observationstermer görs inte. Detta framgår av en annan av Carlsnaes vetenskapsfilosofiska teser, nämligen kritiken av det sk reifikatoriska misstaget.¹⁰ Detta misstag uppstår – vår vi veta – när:

"... abstract nouns are treated as though they were proper names and denoted abstract entities ... in much the same way as proper names denote individuals" (s 123).

Vad som utmärker teoretiska termer i vetenskapen – som "atom", "gen", "överjag", "klass" etc – är just att de denoterar "abstrakta storheter", dvs icke-observerbara fenomen. Tyvärr saknar Carlsnaes vetenskapsfilosofiska apparat utrymme för termer som refererar till dylika fenomen.¹¹

Låt oss så övergå till analysen av ideologibegreppet. Efter en inledande diskussion framläggs följande definition. (Definiendum är "x is ideological"):

"x is ideological when x is a political doctrine which purports to motivate an actor P to do y (or not to do z) for the sake of the collective interest of Q" (s 150).

Definitionen är i flera avseenden rimlig. Det jag emellertid finner problematiskt är innebörden av begreppet "kollektiva intressen". Låt oss först fastställa vad som är otvetydigt här. Det görs alldeles klart, att begreppet inte skall tolkas i någon marxistisk mening. Här finns således inga tankar om objektiva klassintressen, ideologisk överbyggnad eller liknande. Det valda kriteriet är rent subjektivistiskt:

"... we are not speaking here of 'interest' in any normative sense whatsoever, but merely as that interest which a group or collectivity imputes to itself" (s 163).

Av det angivna kriteriet följer, att vad en grupp *uppfattar* som sina intressen *ipso facto* är gruppens intressen.

Ett socialistiskt partiprogram som lyckas appellera till arbetarklassens upplevda intressen torde – enligt

Carlsnaes riktlinjer – vara ett exempel på en politisk doktrin med ideologiskt innehåll. Däremot förefaller situationen vara annorlunda om ett liknande program *misslyckas* med att fånga arbetarkollektivets egendefinerade intressen. Eftersom det i detta hypotetiska fall inte finns någon korrespondens mellan programmets och kollektivets intressepositioner måste vi – tycks det – dra slutsatsen, att det förnämnda saknar ideologiskt innehåll. Denna slutsats är emellertid kontraintuitiv. Huruvida en politisk doktrin är ideologisk eller ej, tycks inte ha något att göra med hur framgångsrik denna är att vinna den grupp den riktar sig till.

Samma svårighet uppträder också vad gäller problemet ideologi och utrikespolitik. Hur är det i detta avseende med – såg – svensk och japansk biståndspolitik? Rymmer dessa ideologiska inslag? I fallet Japan är det inte särskilt svårt att se, att U-hjälpen – den i absoluta tal mest omfattande i världen – främst syftar till att tillgodose *inhemska* intressenter. Exporten skall befrämjas och en positiv bild av Japan skapas i omvärlden. ”Japan places little emphasis on moral considerations in its aid policy”, slås det fast i en nyligen företagen studie.¹² Om denna uppfattning är riktig borde – kan man tycka – japansk biståndspolitik sägas sakna den ideologiska dimensionen. Enligt Carlsnaes kriterier tycks denna dock bli ideologisk om den tillfredsställer *något* kollektivt intresse. (Några restriktioner på ’Q’ i ideologidefinitionen ovan läggs inte). De japanska väljarna sanktionerar U-hjälpen och gör det på grund av upplevt egenintresse.

Hur är det då för svenskt vidkommande? Åtminstone enligt retoriken syftar biståndspolitik till att bispringa ”hjälpbehövande länder”.¹³ Till de angivna målen hör befrämjande bl a av ekonomisk och social utveckling liksom befordrande av demokratiska samhällsförhållanden. Nyligen har biståndsmålen kompletterats med strävan efter en god miljö.¹⁴ Frågan uppstår då om den svenska utrikespolitiken på dessa områden är av ideologisk art? Svaret härpå hänger – tycks det – på om de kollektiva intressena i mottagarländerna verkligen befrämjas. Och detta beror i sin tur på hur folken – eller majoriteten härav (?) – *uppfattar* saken. Om sistnämnda förhållande kan vi inget säkert veta. Eftersom vi saknar denna kunskap, så kan vi inte heller veta om biståndspolitik är ideologisk eller ej.

Läsaren finner måhända denna exercis tröttsam. Mitt enda försvar är att Carlsnaes ideologianalys tycks göra den ofrånkomlig. Och om vi måste fördjupa oss i frågeställningar av ovanstående slag är det – vill jag hävda – något som är på tok med den carlsnaeska analysen.

Carlsnaes skrift är, sammanfattningsvis, både stimulerande och frustrerande. Den är stimulerande därför att

den innehåller en mängd utmärkta enskildheter. Den är frustrerande därför att man egentligen aldrig får riktigt klart för sig hur en ideologianalys av utrikespolitik skall gå till. Den totala avsaknaden av konkreta illustrationer bidrar här till. Man får vid läsningen av boken inte något starkt intryck av att författaren främst är upptagen med att förstå ideologiernas roll i staters utrikespolitik. Det är tex svårt att se hur de realistiskt färgade exempel som gavs i inledningen, skall analyseras med Carlsnaes metodologiska principer. Hans intresse verkar mest vara fokuserat på hur vissa samhällsvetenskapliga grundbegrepp skall filosofiskt analyseras. Med tanke härpå bör nog boken snarast rekommenderas filosofiskt inriktade statsvetare än personer, som främst är intresserade av utrikespolitik.

Gunnar Falkemark

Noter

- ¹ Citerat i Sandon (1987, s 166).
- ² Citerat i Dallek (1983, s 123).
- ³ Carl Bildt har hävdad, att Schori betecknade Sverige som en ”moralisk stormakt” (1986, s 51). En kontroll hos Utrikesdepartementets pressenhet visar emellertid, att Schori använt ordet ”humanitär” i detta sammanhang.
- ⁴ Schoris uttalande kan ses som ett utslag av de kompensationssträvanden som den traumatiska erfarenheten av att vara en *f. d.* stormakt leder till.
- ⁵ Jag skulle bara vilja tillägga, att de organisatoriska omgivningsfaktorer, som formar systemet av trosföreställningar i sin tur har kausala determinanter. En organisatorisk subkultur uppstår ju inte i ett tomrum.
- ⁶ Jag måste här inskjuta en reservation till de kritiska synpunkter som följer. Carlsnaes bok är av ovanligt abstrakt karaktär. Framställningen saknar nästan fullständigt konkreta och belysande exempel till de resonemang som förs. Därför löper läsaren större risk än vanligt att missförstå författarens intenderade mening.
- ⁷ I ett annat sammanhang talar Carlsnaes om ”these generalizing, explanatory ambitions” (s 71).
- ⁸ Se Harré (s 168–180), Nagel (1961, s 80-1) och Waltz (1979, s 5 ff).
- ⁹ Harré (1978) utvecklar denna tankegång med stor kraft och med angivande av en myckenhet belysande exempel från flera olika vetenskaper.
- ¹⁰ Se sid. 43, 45, 46, 83 och 123. Misstaget betraktas som allvarligt. Flera gånger talas om ”the sin of reification”.
- ¹¹ Den form av *realism* som jag omfattar innebär inte att alla teoretiska termer man kan hitta på *faktiskt* har real, icke-iakttagbar referens. Vissa teoretiska termer saknar refererande funktion. (Ett klassiskt exempel är det för 1700-talets kemi så viktiga begreppet ”flogiston”). De teoretiska termer har real

referens vilka ingår i *välbestyrkta* vetenskapliga teorier. ("Atom" är ett okontroversiellt exempel).

- ¹² Se *Far Eastern Economic Review*, 1988, March 10, s 64–70.
- ¹³ Enligt Carlsnaes forskningsdirektiv är det just officiella uttalanden och dylikt av personer i maktställning, som beaktas i ideologianalysen. Bakomliggande syften, som ju kan avvika från den officiellt intagna positionen, lämnas därhän.
- ¹⁴ Se prop. 1986/87:100, bilaga 5, s 3.

Referenser

- Bildt, Carl: "Kan liten bli stor?" *Internationella Studier*, 1986:4.
- Bremer, Stuart A: "National Capabilities and War Propensity", i J David Singer (ed): *The Correlates of War: II*. New York 1980.
- Dallek, Robert: *The American Style of Foreign Policy*. New York 1983.
- Harré, R: *The Philosophies of Science*. Oxford 1978.
- Machiavelli, Niccolò: *Fursten*. Stockholm 1987.
- Morgenthau, Hans J: *Politics Among Nations*. New York 1978.
- Nagel, Ernest: *The Structure of Science*. New York 1961.
- Sandon, Leo: "The Moralizing of Foreign Policy", i Richard L Rubinstein (ed): *The Dissolving Alliance*. New York 1987.
- Waltz, Kenneth N: *Theory of International Politics*. Reading, Massachusetts, 1979.

GUNVALL GRIP: *Vill du frihet eller tvång? Svensk försäkringspolitik 1935–1945*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 105. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1987.

I sin avhandling har Gunvall Grip ställt sig uppgiften att undersöka svensk försäkringspolitik åren 1935 till 1945 sådan den avspeglas i den försäkringspolitiska debatten (s 10). Det innebär att avhandlingen koncentreras till den debatt som följde på den socialdemokratiska uppmärksamheten av förhållanden på försäkringsområdet. Författaren beskriver de propåer som framförs av socialdemokratiska politiker och de diskussioner och kontakter som förekommer mellan berörda parter – företag, myndigheter och organisationer. Som en särskild och för samtida statskunskap ovanlig förtjänst hos avhandlingen bör framhållas att Grip har redovisat underhandsagerandet mellan tillsynsmyndigheten, försäkringsinspektionen under ledning av generaldirektören O A Åkesson, och försäkringsbolagen. Detta har kunnat undersökas på basis av icke-offentligt material som

Grip har haft tillgång till. Särskilt Åkessons noggrant förda dagbok har varit en värdefull källa.

Syften

Med utgångspunkt från den rationalistiska ansats som bla kännetecknat det sk PARA-projektet vid statsvetenskapliga institutionen i Uppsala är det tre syften som Grip anger för sin avhandling:

1. att med den försäkringspolitiska debatten som material beskriva de försäkringspolitiska aktörernas motiv i termer av intagna ståndpunkter och argument
2. att beskriva en bransch, det enskilda försäkringsväsendet, reaktioner inför politisk uppmärksamhet, och
3. att utröna om det från metodsynpunkt är fruktbart att följa det försäkringspolitiska debattflödet utmed två huvudlinjer – en avsedd för offentligheten, en avsedd för det "slutna rummet" – för att därigenom bättre kunna synliggöra och klargöra aktörernas motiv. (s 15)

Innehåll

Avhandlingens historiskt upplagda framställning börjar med ett brev som hösten 1934 ställdes till Per Albin Hansson från en försäkringsanställd som hade kritik att rikta mot förhållandena på försäkringsområdet. Särskilt det stora antalet annullationer var enligt brevskrivaren besvärande och han föreslog inrättande av en statlig utbildningsanstalt för ombuden samt en annullationsgräns med likvidation som sanktion. Om detta ej föreslog ansåg han att försäkringsbranschen borde förstatligas.

Genom detta brev angavs tematiken och den politiska betydelsen av den debatt som Grip följer fram till och med lagstiftningen i slutet av 1940- och början av 1950-talet. Brevet förde visserligen inte upp frågan om missförhållandena på försäkringsområdet och ett eventuellt förstärkande på den politiska agendan – på inrådan av försäkringsinspektionen föranledde inte brevet någon åtgärd från statsministerns sida. Men liknande synpunkter kom att framföras med allt större tyngd i bland annat fyra motioner från den socialdemokratiska riksdagsmannen Albert Hermansson åren 1935, 1936, 1939 och 1945. Sistnämnda år hade Hermansson fått stöd från ett femtiotal andra socialdemokrater i riksdagens första och andra kammare. Frågan hade vid denna tidpunkt blivit synnerligen politiserad genom kravet om förstärkande av kreditinstitutionerna och försäkringsbolagen i Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram.

Det som dock tilldrar sig läsarens största intresse i Grips avhandling är beskrivningen av FI:s, erkännerligen Åkessons, agerande i samband med att försäk-

ringsområdet blir föremål för politisk uppmärksamhet. Inte minst är denna del av skeendet relevant mot bakgrund av den statsvetenskapliga teoriutvecklingen under senare år där blandadministration, förhandlingspel, nätverk och implementationsstrukturer blivit centrala begrepp i försöken att blottlägga den empiriska konstitutionen bakom den formella. (Mer om detta nedan).

Åkessons agerande beskrivs av Grip som ett subtilt spel där syftet ytterst är att "demontera" den försäkringspolitiska debatten. Tre inslag i Åkessons strategi är kännetecknande: För det första tar han den framförda kritiken mot försäkringsväsendet som utgångspunkt för krav på åtgärder mot missförhållandena från företagen själva. För det andra avvisar han i remissvar på motionerna förslagen om ingripanden från statsmaktens sida med hänvisning till de åtgärder som företagen "självmant" vidtagit eller planerar att vidtaga. För det tredje avstår han från att agera i den öppna debatten – han tillgriper ej heller offentliga medel såsom till exempel officiella skrivelser till försäkringsbolagen.

I detta underhandsagerande finner Grip en paradox: den statliga tillsynsmyndigheten försöker förhindra mer långtgående statsingripanden på det privata näringslivets område. Detta kallas i avhandlingen för den åkesonska paradoxen.

Det enskilda försäkringsväsendets svar på kritiken består i huvudsak av reformer av verksamheten och mobilisering av propagandasurser. Dels söker man försvåra kritikernas argumentation genom att undanröja missförhållandena inom branschen, dels ska opinionen bearbetas i mer företagsvänlig riktning. I den öppna debatten menar Grip att försäkringsbolagen driver de liberala teserna om näringsfrihetens och konkurrensens välsignelsebringande verkan samt gör gällande att påståendena om missförhållanden inom branschen sakligt sett är felaktiga. Men i den interna debatten tillstår man även från företagens sida att vissa brister förekommer och att det finns anledning att begränsa konkurrensen.

I sin sammanfattande analys av den försäkringspolitiska debattens öppna och interna former anser Grip sig kunna påvisa ett övergripande motiv som synes vara gemensamt för såväl det enskilda försäkringsväsendet som FI, nämligen "branschintressets värn". Det som vid ett första påseende kunde uppfattas som ett brytningsskede mellan "marknadens individualiserande kommersialism" och "den expanderande statsmaktens regemente" ter sig vid närmare betraktande snarast som motsatsen, nämligen att staten, tillsammans med branschens företrädare, med lagstiftningen som redskap ger försäkringsväsendet hjälp att rationalisera.

Häri finner Grip ett fullföljande av en tradition som

går tillbaka på hur relationerna mellan statsmakten och försäkringsväsendet utformades redan vid sekelskiftet. Redan vid denna tid rörde kärnfrågan hur långt ett socialpolitiskt synsätt skulle appliceras på försäkringsväsendet, och tanken att lagstiftningen skulle ge företagen "hjälp till självhjälp" präglade även då debatten.

Avslutningsvis ställs i avhandlingen frågan om vem som styr vem, FI bolagen eller tvärtom? I anslutning till den amerikanske forskaren James O Wilson finner Grip att ökade statsingripanden resulterar i ökat intresseinflytande i statsapparaten. Motiveringarna om att tillvarata försäkringstagarnas intressen, vilka framförs som skäl för vidgat statligt inflytande, tycks i själva verket tala för försäkringsbolagens intressen. De lagfasta principer som blev resultatet av den försäkringspolitiska debatten i och med riksdagsbeslut 1948 och 1950 innebär i allt väsentligt en demontering av kritiken mot försäkringsväsendet. Kritiken kunde nu avvisas med hänvisning till de krav på skälighet, inflytande från försäkringstagarna, behövlighet och sund utveckling av branschen som i fortsättningen skulle vara vägledande. På grund av den innebörd som läggs i dessa krav vid tillämpningen, till exempel i samband med koncessionsärenden, finner Grip att försäkringsväsendet genom dem försetts med ett lagfäst försvar. Slutsatsen blir att det enskilda försäkringsväsendet tycks ha vunnit kampen.

Kritik

1 Teori

Det har tidigare nämnts att Grips avhandling har såväl teoretisk som empirisk relevans bland annat för forskningen om blandadministration, nätverk osv. Tyvärr har detta emellertid avsatt föga spår i framställningen. Bortsett från explicit anknytning till den rationalistiska ansatsen – vilken för övrigt genomförts på ett inte alltid tillfredsställande sätt – saknas i stort sett teoretisk genomlysning av det material som avhandlingen behandlar.

En allmänt hållen invändning av detta slag kan naturligtvis förefalla orättvis och missvisande i förhållande till författarens egna ambitioner. Det är oftast inte särskilt fruktbart att efterfråga en helt annan avhandling än den som författaren själv har valt att framlägga. Det empiriska material som redovisas i en avhandling med förhållandevis låga teoretiska ambitioner kan ju ändå ha ett betydande värde och dessutom göras till föremål för teoretiska tolkningar av läsaren.

Emellertid är det just när det empiriska materialet ter sig ovanligt värdefullt som kravet på teoretisk elaborering gör sig särskilt starkt gällande. Läsaren kan trots allt endast i mycket begränsad utsträckning själv göra

hållbara teoretiska tolkningar utöver dem som strukturerar redovisningen av materialet. Och med tanke på att Grip har haft tillgång till ett unikt material måste man beklaga att möjligheterna till teoretiskt grundade generaliseringar inte tillvaratagits bättre.

På vissa punkter kommer jag nedan att utveckla denna allmänna kritik av *Vill du frihet eller tvång?* i anslutning till de invändningar som jag har beträffande Grips tolkningar av materialet. Mitt syfte är därvid att begränsa mig till Grips egna målsättningar – inte att ta plats för allmänna teoretiska exkurser.

2 Det metodologiska syftet

Som tidigare framgått är det tre olika syften som anges av Grip. Två av dessa är deskriptiva och det tredje är metodologiskt. Författaren har enligt min mening i stort sett uppnått sina två första syften, dvs att beskriva de försäkringspolitiska aktörernas ståndpunkter och argument respektive att beskriva försäkringsbranschens reaktioner på den politiska uppmärksamheten. Där emot ifrågasätter jag om det metodologiska syftet har uppnåtts.

Den fråga som enligt detta tredje syfte ska besvaras är huruvida det

”... från metodsynpunkt kan anses fruktbart att följa det försäkringspolitiska debattflödet utmed två huvudlinjer – en avsedd för offentligheten, en avsedd för det slutna rummet – för att därigenom bättre kunna synliggöra och klargöra aktörernas motiv...” (s 15).

Grip anger inte några kriterier utifrån vilka bedömningen ska göras. Det innebär att det är oklart på vilka grunder han i avhandlingen drar slutsatsen att det har ”... varit fruktbart att även uppmärksamma aktörernas interna ståndpunkter och argument” (s 197).

Strikt tolkat torde det metodologiska syftet kräva en jämförande analys av vilka resultat som genereras vid 1. en undersökning begränsad till den offentliga debatten och 2. en undersökning som inbegriper både den offentliga och den interna debatten. En bedömning av fruktbart hos en undersökning enligt 2 förutsätter rimligen att gränsnyttan, dvs skillnaden mellan resultatet enligt 1 och 2, redovisas. När avsikten som i Grips avhandling är att undersöka aktörernas motiv blir frågan om fruktbart en fråga om i vilken utsträckning en undersökning enligt 2 leder till andra slutsatser beträffande motiven än en undersökning enligt 1. Men därutöver förutsätter bedömningen att den eventuella skillnaden i resultat relateras till de insatser i form av merarbete etc som krävs om man väljer den andra och mer krävande uppläggningsmetoden.

Grip har dock inte genomfört någon systematiskt

jämförande analys av antytt slag. Avhandlingen redovisar således inte uttömmande innehållet i den öppna debatten. Centrala politiska tidskrifter som till exempel *Tiden* och *Svensk Tidskrift*, vilka bevisligen innehåller artiklar med klar relevans för ämnet, har inte medtagits i materialet.¹ Det innebär att möjligheterna till rättvisande jämförelser mellan motiven i den öppna och den interna debatten inte föreligger.

Bristen på systematik drabbar sannolikt resultatets tillförlitlighet något olika beroende på vilken aktör som avses. För analysen av FI:s och Åkessons agerande är denna brist förmodligen mindre betydelsefull än för analysen av försäkringsbolagens och socialdemokraternas agerande. De två senare aktörstyperna agerar i stor utsträckning både i den öppna och den interna debatten (till skillnad från FI/Åkesson) och för analysen av deras motiv hade det metodologiska syftet förutsatt systematiska jämförelser mellan de båda typerna av material. När dessutom vissa slutsatser i avhandlingen beträffande dessa aktörers motiv lika väl synes kunna härledas från den öppna som den interna debatten (se mer om detta nedan) ter sig bristen på systematik ännu mer besvärande.

3 Motivanalysens begrepp och metod

Den rationalistiska ansatsen har ett välkänt metodiskt problem, nämligen att aktörernas motiv endast kan härledas indirekt genom de motiveringar som anförs som skäl för handlandet. Svårigheten är att med vetenskapliga anspråk indirekt dra slutledningar om de faktiska motiven. Risken för godtycke är uppenbar med tanke på aktörernas självklara behov av att legitimera sitt agerande.

Enligt Grip blir detta problem ännu mer akut än annars i de fall där det är frågan om underhandsagerande som exempelvis i försäkringspolitiken.

Detta sk inferensproblem är således en fundamental komplikation vid undersökningar med den rationalistiska ansatsen.² Om det överhuvudtaget ska kunna hanteras krävs en genomtänkt metod för datasökning och bearbetning, liksom en distinkt begreppsapparat som tydligt skiljer på objektet (motiven) och de observerbara indikatorerna.

Beträffande dataunderlag har Grip använt sig av även icke-officiellt och icke-offentligt material. Han riktar såvitt jag kan bedöma välgrundad kritik mot antagandet att samhällsutvecklingen skulle ha gjort denna mer krävande uppläggningsmetoden av undersökningen överflödig i samtidspolitiska studier.

Men utöver detta saknas en diskussion om inferensproblematiken, vilken ju har varit föremål för betydande uppmärksamhet inom svensk statskunskap både i Uppsala och på annat håll. Denna brist i avhandlingen

sammanhänger även med den källkritiska invändning som jag redovisar nedan.

Användningen av den vedertagna begreppsapparaten beträffande motiv, ståndpunkter och argument i Grips avhandling väcker vissa invändningar. Han skiljer inte klart mellan indikatorerna och motiven, vilket tydligast framgår i slutkapitlet där branschintressets värn ömsom betecknas som "motiv" och "ståndpunkt" (Jfr s 15, 196 och 197). Utöver de tidigare anmärkningarna angående svårigheten att se på vilka grunder Grip anser sig ha uppnått det metodologiska syftet bidrar denna begreppslika oklarhet till att det kan ifrågasättas om hans slutsatser beträffande aktörernas motiv till alla delar är hållbara. Eftersom inte motiv och indikatorer hålls tydligt isär blir det heller inte möjligt att avgöra validiteten i inferenserna.

4 *Tolkningar*

I och med att avhandlingen brister i systematik är det inte alltid klart på vilket sätt analysen av den interna debatten verkligen leder till andra resultat än om den hade begränsats till enbart den öppna debatten. Grip skriver tex i slutkapitlet:

"I vetenskap om en allt mera påträngande försäkringspolitisk uppmärksamhet samlades tillsynens och försäkringsbolagens argument kring en tredje och inte helt öppet uttalad och övergripande ståndpunkt: branschintressets värn. I debatten går tillsyn och försäkringsväsende samman, och försäkringstagarnas intresse av ett effektivt och ändamålsenligt riskskydd till skäligt pris omvandlas och fokuseras till försäkringsbolagens intresse för effektivitet och ändamålsenlighet."

Här talas det om "branschintressets värn" som en inte helt öppet uttalad övergripande ståndpunkt. Den skulle alltså inte framgå av den offentliga debatten, vilket förefaller diskutabelt. Man frågar sig om inte den öppna debatten ger underlag för exakt samma slutsats. Att så är fallet åtminstone beträffande branschens egen argumentering är uppenbart.

Huruvida den öppna debatten ger anledning till slutsatsen att FI agerar med branschintresset som övergripande ståndpunkt eller ej kan vidare diskuteras, närmast i anslutning till vilken definition som görs av begreppet "branschintressets värn". Grip definierar det så att effektivitet och ändamålsenlighet blir ett renodlat branschintresse och något annat än försäkringstagarnas intresse. Problemet med detta är emellertid att FI av allt att döma inte uppfattar någon intressemotsättning här, och med en sådan tolkning faller också slutsatsen att det är någon större skillnad mellan FI:s motiv (Grip: ståndpunkt) i den öppna och den interna debatten.

Vad som i så fall återstår av den diskrepans mellan de

två debatterna som Grip lyfter fram är en accentförskjutning: I den öppna debatten betonar FI försäkringstagarnas intresse, i den slutna branschens intresse. Och detta förefaller ju vara både sannolikt och väntat för såvitt den rationalistiska analysen hade genomförts med litet större teoretiska ambitioner.

Inom den vedertagna rationalistiska ansatsen, t ex vid Skytteanum i Uppsala, brukar man skilja mellan aktörernas agerande på olika arenor. Tyvärr utnyttjar inte Grip denna begreppsapparat. Den skulle annars ha kunnat innebära större djup i analysen av agerandet än vad som nu är fallet – inte minst beträffande den nys nämnda tolkningen av diskrepansen mellan FI:s argumentering i den öppna respektive den interna debatten. Och detsamma gäller för övrigt även tolkningen av skillnaden i uppträdande från branschen i de två debatterna.

Genom en kombinerad ansats där distinktionen mellan olika arenor integreras med diskursanalys av det slag som har utvecklats internationellt (t ex Foucault, Laclau, Hall, Fiske, van Dijk) skulle det ha varit möjligt för Grip att teoretiskt göra reda för skillnaderna i argumentering utan att a priori tolka detta som skillnad i motiv. Det torde vara tämligen klart att t ex FI:s olika framtoning i de två debatterna kan förklaras utifrån myndighetens intresse av att på ett friktionsfritt sätt genomföra en reformering av branschen. Och på samma sätt skulle det förhållandet att branschen använder sig av ett polemiskt och polariserat språkbruk i den öppna debatten, medan tonläget är betydligt mer hovsamt i den interna debatten, kunna förklaras av olika syften eller mål i de två debatterna. I den öppna debatten skulle syftet vara att etablera en bestämd semantisk-ideologisk struktur, vilken gynnar de egna intressena genom att ge dessa en fördelaktig position i denna struktur. I den interna debatten kan däremot det primära syftet för branschen antas ha varit att motverka alltför långtgående restriktioner genom att gentemot FI uppvisa en konstruktiv inställning till kritiken och att demonstrera samarbetsvilja.

Föregående tolkningsproblem sammanhänger med valet av abstraktionsnivå för analysen. Grip skiljer inte teoretiskt på olika nivåer i den meningen att ett och samma motiv kan ta sig olika uttryck beroende på vilken arena som avses. I stället reduceras skillnader mellan agerandet på olika arenor till en skillnad i motiv. Ett likartat problem uppstår vid tolkningen av Åkessons agerande. Grip beskriver detta agerande som en paradox:

"Statsmaktens förlängda arm arbetade intensivt för att få till stånd sådana förhållanden i branschen att kritik av den art som riktades mot den inte skulle få något fotfäste. Därmed underminerades, paradoxalt nog, de poli-

tiska möjligheterna för ökade statsingripanden. Det är detta som i denna studie betecknats som den Åkessonska paradoxen.” (s200).

Men på vilket sätt är generaldirektörens för FI handlande paradoxalt egentligen? Det enda paradoxala ligger däri att Grip reducerar Åkessons agerande till det abstrakta begreppet staten, vilken därmed – i närmast statsidealistisk anda – både skulle utöva och motverka statsinflytande över branschen.

Om man väljer ett mindre abstrakt synsätt och betraktar Åkessons agerande ur den moderna organisations- och förvaltningsforskningens perspektiv och därvid tar hänsyn till att det i hierarkiska organisationer förekommer ett flertal nivåspecifika mål, intressen och förutsättningar för verksamheten är Åkessons agerande knappast särskilt paradoxalt. Ur denna synvinkel är det naturligt att anta att statsapparatusens olika delar och nivåer agerar motsägelsefullt och utan större koordination. Åkessons och FI:s agerande borde med denna teoretiska utgångspunkt ha analyserats utifrån sina specifika förutsättningar och ej med utgångspunkt i ett oklart och allomfattande statsbegrepp av det slag som Grip här använder sig av. Paradoxen består alltså snarare i bristande teori i avhandlingen än i något särskilt motsägelsefullt hos Åkesson.

En tredje tolkningsfråga gäller slutsatsen att Åkesson skulle ha branschintressets värn som övergripande motiv för sitt agerande. Det hör till vedertagen tolkningslära att man under tolkningsarbetet prövar olika alternativa tolkningar för att sluta sig till vilket av alternativen som är mest rimligt. I Grips avhandling förekommer ingen sådan normal tolkningsmetod. Inte ens den mest näraliggande tolkningen av Åkessons motiv, nämligen att han värnar om sitt eget fögderi och vill undvika indirekt kritik mot FI:s tillsyn över försäkringsväsendet, prövas i avhandlingen. Detta är rent allmänt en smula märkligt inom ramen för en rationalistisk ansats – trots allt torde egenintresse höra till de mer uppenbara motiven man kommer att tänka på.

Men i fallet Åkesson kan denna alternativa tolkning också underbyggas empiriskt. Det har tidigare framgått att Grip försummar att ta hänsyn till de politiska tidskrifterna i sin framställning av den offentliga debatten. Om t ex tidskriften *Frihet* hade funnits med i materialet hade Grip i en artikel, författad av en av de mer centralt placerade försäkringspolitiska aktörerna, Seved Apelqvist, kunnat finna visst belägg för tesen att Åkesson agerade med tillsynsmyndighetens intresse som bakomliggande motiv. Artikeln har rubriken ”Socialiseringshot och planhushållning” och i den vänder sig Apelqvist, direktör för Folksam, mot att just försäkringsväsendet har blivit föremål för kravet på förstatligande när, enligt hans uppfattning, andra sektorer av

näringslivet skulle vara mer förtjänt av en sådan debatt. Apelqvist kommer i sammanhanget in på frågan hur förstatligandekravet kan uppfattas från FI:s synvinkel och skriver:

”Man kan fråga: är det förtroendegivande praktisk politik att fortsätta diskussionerna om försäkringsverksamhetens förstatligande. Innebär icke detta ett underkännande av alla de statliga kontrollåtgärder som genomförts och all den lagstiftning på området som införts?” (*Frihet* 1953, vol 5 s21).

Nu är det emellertid inte bara genom Apelqvists fråga i ovanstående citat som hypotesen kan göras rimlig. Åkesson själv har nämligen gett ett indirekt belägg för att den är riktig. Han skriver nämligen i ett utkast till ett brev adresserat till Apelqvist, där han dels tackar för ”den mycket angenäma stund” denne hade berett honom under påsken dels tackar för ovan nämnda artikel som Apelqvist tidigare hade översänt, också något om artikelns innehåll: ”Det är roligt att läsa även sådana artiklar där man helt är med på noterna.” (Brev från O A Åkesson till S Apelqvist den 6/4 1953; Åkessons enskilda samling).

Det är rimligt att antaga att Åkessons allmänna instämmande i Apelqvists artikel även omfattar dennes beskrivning av hur debatten kunde uppfattas utifrån FI:s perspektiv, eftersom detta trots allt torde ha legat Åkesson närmast.

Det ska för fullständighets skull nämnas att Åkesson har strukit över den citerade meningen i utkastet och man får anta att den således inte fanns med i det brev som han slutligen skickade till Apelqvist; tydligen ville han inte ens ett år efter sin reträtt från posten som generaldirektör för FI alltför oförblommerat yppa sina åsikter till en av parterna i det spel som han tidigare varit så aktiv i!

Slutligen kan tolkningen av *utfallet* av debatten kritiserar för oklarhet, vilken grundar sig på viss brist på analytisk systematik. Det facit som Grip redovisar är inte konsistent. Å ena sidan: ”... så tycks det enskilda försäkringsväsendet trots allt ha vunnit kampen” (s208). Här avses närmast det att förstatliganden hade undvikits. Å andra sidan får man på flera ställen intrycket att försäkringsväsendet har fått ge med sig t ex beträffande principerna om fri konkurrens och kravet på ingen eller föga statlig kontroll och övervakning (s196, 199).

Oklarheten hade tämligen lätt kunnat åtgärdas genom att tydligt ange när utfallet jämförs med ståndpunkterna i den offentliga debatten respektive med – ur branschens synvinkel – värsta tänkbara utfall. Vid den förra jämförelsen framstår utfallet inte oväntat som en eftergift från branschens sida medan det vid den senare

jämförelsen framstår som en framgång. Avhandlingen skulle ha vunnit på större stringens här och även tätt sig mer förenlig med den nyligen avslutade försäkringsverksamhetskommitténs betänkande som om 1948 års försäkringslagstiftning säger att den medförde vidgad tillsyn över försäkringsväsendets organisation och verksamhetsområden, dvs en vidgning av FI:s befogenheter. (SOU 1986:8 s 48).

5 Genomförande

Det är som tidigare framkommit en betydande förtjänst att Grip har tagit hänsyn till internt material vid analysen av det försäkringspolitiska skeendet. Dock måste man ifrågasätta bristen på källkritik, främst vad gäller användningen av Åkessons dagbok. Denna används som kvarleva i avhandlingen även för redogörelser av samtal som Åkessons refererar i dagboken (tex s 99). Det rimliga hade varit att källkritiskt värdera dess källvärde och använda dagboken som berättande källa. Grip för inget sådant resonemang och endast på ett ställe i avhandlingen berörs dagbokens källvärde: "Åkessons egna, mycket noggrant förda dagböcker utgör här /syftar på Åkessons underhandsagerande; anm SAN/ ett ovärderligt vittnesbörd." (s 146).

Glädjen över en rikhaltig källa tycks här ha tagit överhanden över det kritiska sinnet. Frågor om Åkessons syften med dagboken och hans möjligheter att sanningenligt återge ett skeende som han själv i hög grad var part i borde ha förtjänat uppmärksamhet i avhandlingen.

Denna kritik av avhandlingen hänger självfallet samman med tidigare anmärkningar angående bristande teoriansknytning och avsaknad på explicita kriterier för motivinferenser. I anslutning till frågan om dagbokens källvärde kan dessa tidigare invändningar ytterligare belysas. När man analyserar motiv finns det förmodligen anledning att också uppmärksamma omedvetna eller förträngda motiv hos aktörerna. Detta är mig verkar inte något som den rationalistiska forskningen hittills har behandlat. Men Grips studie aktualiserar onekligen denna problematik. Man kan knappast bortse från att aktörernas motiveringar endast handlar om deras medvetna motiv. Men att begränsa analysen till dessa förefaller svårt att motivera annat än möjligen på pragmatiska grunder. Att Åkesson kan ha haft ett motiv att rättfärdiga sitt eget agerande trots att detta inte framgår av hans egen dagbok torde vara uppenbart. Det hör till källkritikens grunder att ta hänsyn till denna typ av felkälla. Borde det inte också präglade den rationalistiskt inriktade forskningen?

6 Sammanfattning

Grips avhandling ger intressant inblick i hur det politiska spelet bedrevs både offentligt och under hand på den försäkringspolitiska sektorn. Inte minst skildringen av generaldirektören Åkessons skickliga manövrer i det slutna rummets politik är en spännande och ovanlig läsning för att vara en statsvetenskaplig avhandling. Författaren har uppenbarligen lagt ned ett omfattande arbete på att få tillgång till ett svåråtkomligt och samtidigt väsentligt material. Avhandlingen utgör därmed ett viktigt komplement till forskningen om denna period.

Avhandlingens deskriptiva syften har i huvudsak uppnåtts. Det metodologiska syftet skulle, strikt uppfattat, förutsätta en mer systematisk uppläggning och har alltså inte till fullo uppnåtts. Med en mindre krävande tolkning av detta syfte kan emellertid sägas att avhandlingen visar värdet av att arbeta med internt material för att kunna beskriva och analysera underhandsagerande och därigenom ge bättre underlag för motivanalysen än vad som annars är möjligt. Tolkningarna i avhandlingen är inte invändningsfria och de skulle ha vunnit på större teoretisk tyngd och systematik samt en mer fullständig hypotesprövning. Anknypningen till "the captured theory" i slutkapitlet är visserligen intressant men ger intryck av att vara löst påhängd. Och då den inte utsätts för någon systematisk prövning kan den inte uppväga bristen på teori.

Genom ämnesvalet torde Grips avhandling komma att bli en obligatorisk källa för den försäkringspolitiskt intresserade. Och för statskunskapen utgör den ett värdefullt bidrag beroende dels på det politikområde som avhandlas, dels på att den kastar ljus över det politiska spelets dolda sida, underhandsagerandet.

Stig Arne Nohrstedt

Noter:

- 1 Tex Gunnar Du Rietz, "Privat eller statligt försäkringsväsende", *Tiden* nr 3 1945, s 156-162; Per Ulmgren, "Försäkringsväsendets förstatligande. Några synpunkter", *Svensk Tidskrift* 1945, s 162-180.
- 2 Axel Hadenius, "Att belägga motiv", i Hadenius, A, Henning, R, Holmström, B: *Tre studier i politiskt beslutsfattande*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 98, 1984, s 148-183.

OLOF PETERSSON: *Metaforernas Makt*. Carlssons Bokförlag. Stockholm. 1987.

Boken är skriven av ordföranden för maktutredningen och tillmötesgår i viss mening maktutredningens direktiv, som säger att dess arbete skall bestå av såväl empiriska studier som teoriutveckling. Boken är avsedd att vara ett bidrag till den teoretiska diskussionen.

Den består av knappt 180 sidor text, som man mycket väl skulle kunna ägna åtminstone en längre essä om inte en hel bok åt att recensera. Ty den är rikhaltig och tät-packad. Författarens tankegångar rör sig i många riktningar, från vetenskapsteori och idéhistoria över komparativ politik och juridik till kulturanthropologi. En brett upplagd litteraturförteckning på 16 sidor och 548 rikt varierade fotnoter bär vittnesmål om författarens bemödanden att skaffa sig utblickar åt och inspiration från många håll.

Det är en på skandinavisk botten ovanligt djärv och perspektivrik satsning, där författaren självklart utsätter sig för mer eller mindre välmotiverad kritik från alla möjliga specialister. Men varför överlåta alla mera fantasifulka/idérika och gränsöverskridande tilltag till de stora och traditionellt dominerande – alltför dominerande? – språk- och kulturområdena?

Framställningen löper i snabb takt från den ena i den långa raden av problemställningar till den nästa. Därvid hålls läsarens intresse onekligen levande.

I förordet säger författaren att boken handlar om förutsättningarna för att nå kunskap om det moderna samhällets institutioner: "Ett genomgående tema är förhållandet mellan den sociala verkligheten och samhällsvetenskapens försök att tolka denna verklighet." Men målsättningen är faktiskt ännu ambitiösare än så. I slutet av boken påpekas det nämligen, att denna har haft ett dubbelt syfte. "Det har å ena sidan gällt att diskutera kunskapsteoretiska, begreppsmässiga och metodologiska problem. Å andra sidan har konturerna till en teori om institutioner uppdragits. Det finns nu ett ömsesidigt samband mellan dessa två aspekter, mellan metodlära och institutionslära." (178)

Varför har då författaren valt titeln "Metaforernas Makt" till en sådan utredning? Efter en kritisk presentation av traditionellt använda metaforer (såsom exempelvis mekanikens) och deras inverkan på våra föreställningar om samhället, drar författaren den slutsatsen, att en institutionslära dock knappast kan formuleras helt utan användande av metaforer. Den metafor som han själv använder sig av är metodlärans. "Institutionsanalysens metodlära blir en bild för institutionsanalysen själv. Den vetenskapliga problemlösningen kan ses som en modell för lösningen av den samhällsorganiseringsens problem. Härav metodlärans betydelse för institutionsläran." (179)

Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka, att författaren vägleds av uppfattningen, att demokratibegreppet inte endast kan utan också bör ges en central plats som tolkningsinstrument för politikens moderna institutioner (134), samt att han låter den vetenskapliga problemlösningen mer eller mindre sammanfalla med hans demokratiuppfattning. "Det är helt adekvat att beteckna demokrati som en besluts metod, som ett sätt att fatta beslut". (136)

Denna centrala placering av demokratiproblematiken ser jag som intimt förknippad med författarens påpekande, att skulle han någon gång drista sig att försöka sammanfatta de många århundradena av samhällsfilosofisk diskussion vore det under dessa två begrepp: frihet och ordning. "En fråga som, i varierande formuleringar, återkommer hos generation efter generation av tänkare är just denna: Hur skall människors frihet kunna förenas med kravet på gemensam ordning?" (97) För författaren är just denna frågeställning så central, att han under en längre tid opererade med "Frihet och ordning" som arbetstitel för sitt manus.

Även om författaren inte underkastar frihetsproblematiken en systematisk analys utan är mera upptagen av hur ordningen kommer till, så ligger det implicit, i hans framhävande av ordningens dynamik som beroende på individers och grupperns initiativ och inte på avpersonifierade 'historiska krafter', 'strukturer', en positiv uppfattning om människans frihetsgrader. Att författaren känner djupt för en praktisk politikgestaltning som ger människan möjligheter för skapande inte bara i handlingar utan också och inte minst i språk – symboler är inte något passivt förmedlande utan är aktivt skapande och skapande – kommer till uttryck i näst sista kapitlet, "Teatern som metafor", där han gör sig till talesman för att det som behövs kanske mindre är en maktens mekanik är en maktens poetik (163).

Denna uppfattning kommer också fram i sista kapitlet, "Drömmen om det automatiska samhället", där han kritiserar studiet av komparativ politik för ofta att ha vägletts av det underförstådda antagandet, att ordning, förutsägbarhet och kontroll inte bara är vetenskapligt analytiska begrepp utan också önskvärda tillstånd. "Samhällsvetenskapen får därigenom en ideologisk, systembevarande tendens." (176). Friheten till att tänka i nya banor inskränks därvid, valmöjligheterna blir färre.

Detta sista citat får inte tas som uttryck för att författaren är ideologikritiker av det ena eller det andra trivial- eller neomarxistiska slaget. Boken är befriande och odogmatisk och sökande, en oas i den ofta smalspåriga, fantasilösa och sterila så kallade 'statsteoretiska' litteraturfloden.

Innan jag går över till att behandla vissa enligt min uppfattning centrala punkter i författarens specifika argumentation, skall jag återge vad jag betraktar som bokens fundamentala och ledande idéer om politik och samhälle på följande starkt komprimerade, men, hoppas jag, mot bokens andemening lojala sätt.

"Politikens verklighet består av idéer, val och beslut. Det politiska handlandet är inte predestinerat, men väl begränsat. Politiska val äger inte rum i ett vakuum, utan inom en komplicerad ram av begränsningar och möjligheter," och från detta följer statsvetenskapens uppgift: "att systematisera detta samspel mellan val och organisation, mellan handling och institution, mellan frihet och ordning." (24).

Den infallsvinkel författaren väljer är att studera de politiska institutionerna och processerna som metanormers förverkligande, såväl de direkta, avsiktliga, som de indirekta, oavsiktliga handlingarnas innebörd. (73).

Och eftersom författaren avvisar ett naturrättsligt betraktelsesätt och inte ser staten som någon överindividuell enhet utan framhåller, att normerna inte härleds från någon annan källa än individuella handlingar, så gör detta synsätt det "naturligt att anlägga ett politiskt betraktelsesätt på samhällets institutioner". Detta innebär att man inte betraktar de gällande normerna för evigt givna "eller dömda att genomgå något obönhörligt utvecklingsförlopp". Institutionspolitiken, författningpolitiken i vid mening, är principdebatt om principer. "Det gällande normsystemet är därmed inte statiskt, utan befinner sig i "dynamisk jämvikt". Varje normsystem är ett provisorium." (116).

Författaren vänder sig mot föreställningarna om att historiens gång skulle ha någon inbyggd framstegsgaranti. "Den obevkliga linearitetens tankemodell är särskilt olämplig som beskrivning av diskursen om politikens institutioner." Men samtalet om det problematiska förhållandet mellan frihet och ordning har "ingalunda varit någon enkel kumulativ kompilering . . . Vad gäller statsvetenskaplig insikt är det amerikanska 1980-talet inte a priori överlägset det franska 1500-talet eller det österrikiska 1920-talet" (37). Och liknande invändningar framkommer i författarens diskussion av demokratin: "Vad som måhända vilselett den teoretiska förståelsen av demokratins innebörd är en speciell tolkning av historien. Det demokratiska styrelsesättets införande tolkas inte sällan i termer av "framväxt", "successiv utveckling", "de demokratiska krafternas segertåg". Demokratins historiografi är ett exempel på en framstegsoptimistisk utvecklingsteori, en variant av den historiska linearitetens tankemodell . . . Demokratins legitimitet grundas . . . på den historiska framstegstanken". Men en närmare granskning visar dock att de demokratiska institutionernas historiska bakgrund inte är fullt så enkel. (145).

Författaren refererar till och drar in en mångfald tänkare från vetenskapsteori, idéhistoria, komparativ politik, sociologi, organisationsteori m m i sin behandling. Men författarens centrala argumentation bygger på avgörande sätt på den tysk-amerikanske rätts- och statsteoretikern Hans Kelsens idéer, som – för att använda en blandad metafor – är bokens surdeg och kitt.

Varför griper nu författaren tillbaka till ett författarskap som förmodligen för det överväldigande flertalet av nutidens statsvetare framstår som antingen en obekant storhet eller tillhörande ett passerat stadium, en representant för en förgången tids mer juridiskt orienterade Allgemeine Staatslehre?

Författaren är själv medveten om vad som kan synas paradoxalt: att lägga ett så renodlat juridiskt statsbegrepp som Kelsens till grund för en på det politiska livets realiteter inriktad statsvetenskap (54).

Jag skulle här vilja framhäva följande av författarens argument. Han vill vidga det kelsenska forskningsprogrammet från att vara rättsvetenskapligt i snävare mening till att vara generellt statsvetenskapligt: "Det är rättsordningens, och därmed statens, reala förutsättningar och verksamhet som görs till föremål för studium. Medan juridiken företrädesvis studerar rätten under synpunkten de lege lata, betraktar statsvetenskapen den politiska debatten och striden de lege ferenda. Det perspektiv som här antyds kunde formuleras: människan som institutionsbyggare." (54).

Till detta relaterar författaren uppfattning om vilken typ av metaforer som lämpligen bör komma till användning inom studiet av politik. Hans Kelsens stats-teori innebär ett medvetet försök att undvika hypostasering, dvs han vänder sig mot konceptualiseringen av staten som en substans, som ett levande väsen (17–18), statsvilja, statsändamål (44), statsbegreppet konstrueras utan utnyttjande av bestämmningar såsom "nation", "folk", "territorium", "grupp", "apparat" eller liknande (45), det är meningslöst och vilseledande att tala om "folkvilja" (143).

Vad författaren då har satt sig för att följa upp, är den tanke, som han framhåller ligger bakom Kelsens statsbegrepp: att rättsnormer är en möjlig teknik att skapa ordning, en form för att bilda ett samhälle (84).

Jag skall gå in på den sista punkten först och eftersom författaren har poängterat, att demokrati-begreppet skall sättas i centrum, skall jag relatera min diskussion av författarens behandling av rättsnorms-problematiken till detta.

Författaren finner, som tidigare anförts, att det är helt adekvat att beteckna demokrati som en beslutsmetod, som ett sätt att fatta beslut. Denna uppfattning legitimeras med att de normer, under vilkå en grupp individer lever, är satta av gruppen själv och inte av nå-

gon utanförstående instans. Det för demokratin konstitutiva kriteriet är alltså autonomi. (134–136).

Men, medger författaren, frågan om extensionen, beslutens räckvidd, och frågan om ömsesidiga beroenden, hur den ena partens autonomi kan komma i konflikt med den andra, säger autonomibegreppet ingenting om. "Ett hithörande problem rör förhållandet mellan "den stora" och "den lilla" autonomi, hur ett större kollektivt autonomi förhåller sig till delgruppers autonomi: . . ." (136). Det är ganska uppenbart individers, majoritetens och minoritetens frihets- och rättighetsfrågor vi presenteras för, fast inte i sådana termer – och författaren tycks inte heller se detta som en problematik. Ty visserligen har han i sin institutionslära begrepp som "tolerans" och "det öppna samhället" liksom "det rationella samtalet" som bilder för metanormbildning (180), men han skriver också att: "Den vetenskapliga metoden liksom den demokratiska metoden innehåller två moment, dels att formulera frågor (hypoteser, förslag), dels att låta verkligheten (empiriska observationer, folkets reaktion) bli utslagsgivande för om svaret på frågan skall bli ett accepterande eller ett förkastande." (143). Man kan ha anledning att fråga: går författaren in för ren majorisering? Det gör han nog ändå inte, för på föregående sida citerar han också med gillande en västtysk statsvetare, som försvarar den representativa demokratin med andra argument än det urskuldande nödtvånget och formulerar en tes som går stick i stäv med den konventionella uppfattningen: det är inte det bundna utan det fria mandatet, som säkrar och stärker väljarmeningens betydelse. (142). Det kan alltså inte vara författarens uppfattning, att parlamentet är blott och bart ett "transmissionsband". Men i så fall, hur harmonierar detta med idén, att folket accepterar eller förkastar?

Det framgår klart, att det är inte någon populistisk demokratiuppfattning författaren hyllar. Med den amerikanska statsvetaren William Riker som utgångspunkt kontrasterar han den populistiska modellen, med dess föreställningar om en folkvilja, mot den "liberala" modellen, vars innebörd är, att val och omröstningar endast ses som "en metod för att kontrollera ledare genom att låta deras ämbete utsättas för periodiskt återkommande prövningar i allmänna val". (147). Författaren ser demokrati som det av flertalet kontrollerade fåtalsstyret, en kontroll som skall ske inte minst genom opinionsbildning, en fri debatt och ständigt utbyte av information, från de representerade till representanterna och vice versa. (154).

Men frågan är: varpå grundar man de ståndpunkter, man måste ha när det blir konflikt mellan "den stora" och "den lilla" autonomi? Vad kan man appellera till?

Författaren skriver: "För den som varken accepterar

naturrätt eller begreppsrealism återstår knappast annat än en rättspositivism i Kelsens mening. Det går inte att fastställa rättigheter utanför den positiva rättens system. Inom rättens normsystem är det fullt möjligt att konstruera fri- och rättigheter, förse dessa med olika typer av rättsligt skydd och att conceptualisera dem såsom "negativa friheter" i Isaiah Berlins mening." (95). Ja, visst kan man det – förutsatt att den positiva rättens principer medger det. Och vad med en situation där denna form för demokrati utsätts för principiell och fundamental kritik? Som uttalad rättspositivist menar författaren inte, att han kan falla tillbaka på naturrättsliga eller dylika metafysiska tankegångar.

Hur klarade Kelsen denna problematik – och hur ställer sig andra rättspositivister? Hur konsekventa är de?

Vad som tilltalar författaren hos Kelsen är ju dennes understrykning av värdeneutralitet och rättspositivism. Men just detta gav Kelsen oerhört stora problem, när han skulle argumentera till fördel för demokratin – vilket han fann nödvändigt. I sin bok *Vom Wesen und Wert der Demokratie* från 1929(1920) framhåller Kelsen, att man måste hålla isär demokrati och liberalism, och att även en negering av de liberala idealen genom ett fullständigt upphävande av individuell frihet är förenlig med demokrati (ibid. s 10–11). I arbetet *Foundations of Democracy* från 1955, å andra sidan, förnekar han, att "the idea of natural freedom, as the idea of absence of government," (s 27) helt har övergivits. Samtidigt med att han understryker, att den demokratiska principen om att "the power of the people is unrestricted" måste särhållas från den delvis antagonistiska, liberala principen, som begränsar regeringsmakten, vilken form denna så än måtte ha och att "the liberal . . . democracy is only a special type of democracy," (ibid. s 3–4) så framhåller han att modern demokrati inte kan skiljas från politisk liberalism. ("Its principle is that the government must not interfere with certain spheres of interest of the individual, which are to be protected by law as fundamental human rights and freedoms. It is by the respect of these rights that minorities are safeguarded against arbitrary rule by majorities." (ibid. s 27–28).

Kelsen har alltså med tiden kommit till ganska anorlunda slutsatser om demokratis förutsättningar och innebörd. Uttryck som "natural freedom", "fundamental human rights", "spheres of interest of the individual" och kopplingen demokrati och liberalism leder inte omedelbart tanken till rättspositivism och värdeneutralitet.

Det fundamentala problemet är föreställningen om en fiktiv eller hypotetisk grundnorm, som Kelsen opererar med och som författaren övertar. Författaren sä-

ger, att den är "ett av de element i den kelsenska tankebyggnaden som mötts av störst oförståelse. Det är föga överraskande . . ." Men, säger han vidare "grundnormen behöver inte vara någon skönhetsfläck, bara innebörden av dess hypotetiska, fiktiva karaktär förstås rätt. Kelsen menar endast, att om vi accepterar denna norm, så följer därav det och det. Grundnormen erhålls genom en regressiv analys av de förutsättningar, på vilka den positiva rätten vilar. Grundnormen innebär sålunda ingen fri konstruktion, ingen spekulering från vetenskapsmannens sida, utan ett försök att objektivt bestämma de medvetna eller omedvetna premisser som ligger till grund för uttryck som "gällande rätt" (42).

Detta kan vara utmärkt som forskningsmetod. Men som politisk filosofi, som grundval för demokrati, räcker det inte långt.

Andra rättspositivister har visat utpräglad skepsis inför idén med en grundnorm. Den väl mest inflytelserike positivisten i nyare tid, H L A Hart, finner en sådan onödig, förvirrande och vilseledande.

En regel om hur ett erkännande skall försegå är av faktisk karaktär, menar Hart, och kan varken sägas vara "valid" eller "invalid" men godtages ganska enkelt som lämplig att användas på visst sätt, nämligen till att avgöra validiteten av regler inom ett system. (*The Concept of Law*, 1961, s 105 & 106).

Hart har en avgörande distinktion mellan specifika rättsliga handlingars "validity" och ett rättssystem "efficacy". Han framhåller med eftertryck, att ett rättsligt system inte kan åsidosätta eller nonchalera moralens och rättvisans basala principer och fortfara att vara verkningfull ("efficacious"). Detta är tankegångar han utvecklar noggrant och detaljerat i två centrala kapitel (VIII & IX) i *The Concept of Law*. Han understryker, att ett rättsligt system måste uppfylla vissa fundamentala såväl substantiella som procedurala kriterier. Vad de första beträffar, måste rätten sörja för vad han kallar "natural necessities", som är inneboende i den mänskliga naturen och i samhällslivet. Han identifierar dem som skydd av personer, egendom, och löften (ibid. s 194–195, 199). De procedurala kriterier, som han nämner, är de bekanta "virtues of justice" som neutralitet och opartiskhet, förståelighet, visshet, och att man håller fast vid principer, och han avslutar sin diskussion med följande manande formulering: "however great the aura of majesty or authority which the official system may have, its demands must in the end be submitted to a moral scrutiny." (ibid. s 206).

Här är alltså en rättspositivist som inte ryggar tillbaka för att blott erkänna rättens och den offentliga maktutövningens behov av en bakomliggande värdeuppfattning.

En annan mycket central problematik, som får en i

mina ögon diskutabel behandling är distinktionen privat/offentlig. Författaren prisar Kelsens statsdefinition för att den omöjliggör den så kallade sfärteorin, föreställningen om att man kan uppställa kriterier utifrån vilka man kan uppdelat samhället i "den privata sfären" och "den offentliga sfären" – och författaren gör i denna förbindelse upp med Robert Nozick som i sin kritik av den moderna positiva staten utgår från det privata rummet som det naturliga.

Men vad är det då Kelsen lägger upp till i det ovan anförda citatet, om inte just ett sådant ursprungligt privat rum?

Författaren refererar till juristen Stig Strömholm med avseende på skillnader från land till land i fråga om vad som skall betraktas som privat respektive allmänt, och mellan olika juridiska grenar (92) – men det är ju då bara att konstatera, att en gränsdragning är kontroversiell och kanske i viss mån beroende av situationen, inte att distinktionen är orimlig eller onödig.

Förvisso kommer den uppfattningen ofta till uttryck i den samtida statsvetenskaplige litteraturen om den moderna demokratiska statens karakteristika och utvecklingstendenser: att staten bokstavligen har fusionerat med samhället, att det är mycket svårt att avgöra var den privata sfären slutar och den offentliga börjar. Detta behöver inte uteslutande hänföra sig till begreppen välfärdsstat/välfärdssamhälle. Problematiken är otvivelaktigt vidare och mer komplicerad än så.

Rättssystemen erkänner exempelvis färre privata produktions-aktiviteter som varande fria från negativa externaliteter. Livskvalitetsfrågor har kommit i centrum. Vad som under sådana omständigheter utgör privata angelägenheter till skillnad från offentliga blir rätt oklart. Skiljelinjen mellan aktiviteterna i den individuella sfären och vad som skall betraktas som en kollektiv angelägenhet och ett offentligt ansvar blir suddig, med intensiv politisk konflikt till följd.

Det är emellertid en sak att konstatera, att i det avancerade industrisamhället har skiljelinjerna mellan stat och samhälle, mellan det offentliga och det privata, blivit oklara, grumliga och diffusa i kölvattnet på den positiva eller aktiva statens framfart. Det är något helt annat och mycket diskutabelt att principiellt upphäva distinktionen offentlig/privat.

Det faktiska förloppet i ett visst konkret tidsskede gör inte distinktionen överflödigt som en uppmaning till reflexion över och principiell motivering för utvidgningen av statens, det offentligas domän – man behöver inte för den skull godta Nozicks utgångspunkt och argumentation.

Jag vill emellertid hävda att logiskt och ontologiskt kommer det privata före det offentliga, och att den politiska ordningen endast är en teknisk metod för att lösa de problem som uppstår ur enskilda intressen.

De föregående kommentarerna om, som jag menar, grundläggande föreställningar, som författaren har övertagit från Kelsen, har varit av kritisk, men inte nödvändigtvis negativ karaktär, även om jag ställer mig frågande till det på längre sikt givande i att författaren bygger så avgörande på Kelsen.

Jag vill emellertid också i direkt anknytning till detta komma med ett par instämmanden med avseende på författarens vidare inspirationskällor och tankegångar: det är mycket välkommet med en återanknytning mellan rätts- och statsvetenskap, och mellan institutionsanalys och idéhistoria – väl att märka i syfte att studera de faktiska relationerna och dynamiken i politiken, eller som författaren uttrycker det, i ett historiskt, makrosociologiskt konfliktperspektiv. (116).

Författaren fäster stor vikt vid de vetenskapsteoretiska frågeställningar som samhällsvetenskaperna ytterst reser – vetenskapsteori har överhuvudtaget i stigande grad fascinerat dessa discipliners utövare – med starkt varierande utbyte. Jag skall här peka på några punkter som är viktiga för att förstå författarens ambitioner och vidare perspektiv.

Han framhåller, hur Kelsen var påverkad härvidlag av den tyske vetenskapsteoretikern Ernst Cassirers påpekande (1910), att vetenskapens invanda "substansbegrepp" inte längre var tillräckliga – den nya naturvetenskapen krävde "funktionsbegrepp". "Naturvetenskapen har visat att det är möjligt att konstruera begrepp utan att tänka dem i termer av "ting" med "egenskaper", säger författaren och framhåller, att Kelsen explicit hänvisar till Cassirers analys av omvälvningen inom naturvetenskapens begreppsbyggnad och vidare postulerar, att det råder en parallell mellan statens och atomens begrepp: staten är inte rätten i sociologisk eller naturrättslig-etisk-metafysisk mening, utan ett logiskt tydningsschema, idén om rättens enhet. (15–18).

I kapitel två: "Är samhället lagbundet?" fortsätter författaren med reflektioner över den moderna statsvetenskapens vetenskapliga fundament. Efter att ha genomgått fyra olika faser: den spekulativa, den formalistiska, den empiristiska och den vetenskapliga, borde, skriver författaren, statsvetenskapen nu befinna sig på den säkra kunskapsproduktionens högplatå. "Men friheten störs av att själva berggrunden skälver. Tvivlande röster höjs. Är det vetenskapliga fundamentet verkligen säkert?" (20) Författaren framför Karl Poppers och den amerikanske vetenskapsteoretikern J D Moons påpekanden av det ohållbara i att använda nomotetiska kausalförklaringar och deterministiska tolkningar inom samhällsvetenskaperna. Särskilt framhåller han därvid det värdefulla i Max Webers idealtypsbegrepp med dess krav på metodologisk individualism, idealtypen, därför att denna dels möjliggör uttalanden om hur långt från

något idealtypiskt ett empiriskt fenomen befinner sig, dels skapas, genom antagandet om rationellt handlande, ett meningsfullt sammanhang ur ett kaos av enskilda händelser. (31) Vidare framhåller författaren Webers och Simmels angrepp på "det realistiska misstaget". Misstaget består i att den vetenskapliga kunskapen betraktas som en direkt, omedelbar avspiegelning av verkligheten. Webers och Simmels lärdomar har, påpekar författaren, på senare-tid-utnyttjats av fransmannen Raymond Boudon i en kritisk granskning av olika teorier om social utveckling, där Boudon kritiserar de tre ohållbara postulater som dessa teorier grundats på: det nomologiska, det strukturalistiska, och det ontologiska, som alla tre utgör olika yttringar av det realistiska misstaget. Teorierna innebär en reifikation, en hypostasering. Författaren tycks acceptera Boudons konstaterande att vetenskaplig verksamhet inte syftar till att förklara verkligheten, utan till att besvara frågor om verkligheten. "Förvirringen i fråga om utvecklingsteorierna bygger på en missuppfattning om dessas status. Det som man trott vara spegelbilder har egentligen varit idealtyper." (33).

När jag först nu i all korthet berör bokens vetenskapsteoretiska avsnitt är det inte för att de frågor de tar upp i sig själv är oväsentliga, och det är naturligtvis inte heller ointressant att få veta varifrån en författare har hämtat uppmuntran och stöd för sitt förhållande. Men författarens funderingar har begränsat egenvärde och måste först och främst betraktas som ståndpunktsdeklarationer. De bidrar inte i egentlig mening till att underbygga författarens förhållande, som ju i sista hand måste mynna ut i och bero på en demonstration av empirisk och logisk karaktär av de i boken framförda övervägande postulerande synpunkterna.

Författaren skriver i förordet, att en alternativ titel till boken skulle kunnat vara: "En kritik av mekanistisk begreppsbyggnad inom samhällsvetenskaperna". En sådan titel menar jag inte skulle ha varit särskilt väl täckande. Visst utsätts den vidsträckt användningen av mekanismens termer och metaforer tidigare och alltså jämt inom olika områden av statsvetenskapen (maktanalysen generellt, maktbalansproblematiken mera speciellt, t ex) för skarp kritik, men det är också och inte minst alla tendenser till substantialisering, reifikation och antropomorfism överhuvudtaget som får stå för skott – och mycket av detta har sina rötter i organiska föreställningar.

Jag finner det mesta av vad författaren uttrycker i dessa avseenden berättigt och välbetänkt. Han är välbevandrad i litteraturen kring den komplexa och komplicerade fråga som begreppet metafor reser, även om kapitel 1 "Metafor och begrepp" inom sin begränsade ram bara kan ge vissa konturer till problemställningen.

Personligen är jag även enig i att metaforer inte kan undvaras. Författarens resonemang är följande: "För en icke-materiell företeelse som politik är ett inslag av metaforer, medvetna eller omedvetna, sannolikt helt ofrånkomligt." (11). Det är visserligen ett resonemang som jag gärna hade sett utförligare. Är det tex fallet, att om vi i vid utsträckning uttrycker oss metaforiskt om politik – och till och med kan ha svårt att undgå metaforer när vi omskriver en metafor till andra termer – då också den bakom liggande kunskapen är metaforisk? Är metaforer ofta kanske nödvändiga stadier på kunskapens väg – eller stege – som vi så småningom lämnar bakom oss? Eller är politik av en sådan karaktär, att vi inte kan tänka över de mest fundamentala eller omfattande frågor utan att göra det med metaforer? När tex Platon i *Staten* talar om människans förhållande till den politiska gemenskapen och till hela tillvaron skapar han en metafor – allegorin om ljuset som kulminerar i parabeln om hålan, och ger oss en antydning om vad som kanske inte kan tänkas utan en eller annan metafor.

När författaren om bildandet av politiska institutioner säger, att de mycket väl kan tänkas ha bildats om sekundära effekter av andra handlingar och fortsätter med reflexionen: "Det är frestande att här utnyttja metaforer. Institutioner är som stigar. Någon måste för första gången banat sin väg genom skogen. De efterföljande på väg i samma riktning följer i spåren. För varje steg befästs stigen. Avsikten var aldrig att göra en stig, den uppstod som en bieffekt," (72) så använder han sig av en annan metafor. Och när han skriver om sin institutionsteori: "Den metafor som kommit till användning är metodlärans. Institutionsanalysens metodlära blir en bild för institutionsanalysen själv," (179) använder han i själva verket en metafor som redan Hobbes – annars en inbiten metafor-motståndare – hade använt sig av som en bild på själva den vetenskaplige metoden. Denna metafor gör egentligen bara explicit den metafor som ligger gömd i ordet "metod". Ursprungligen är det det grekiska meta-hodos, som kan utläggas "längs en stig".

I relation till ovanstående kan man beklaga att de sista 4–5 sidorna med författarens schema över och kommentarer till metodlärans och institutionslärans grundelement inte kommer i anslutning till de första två kapitlen. Det är min uppfattning att det ville ha underlättat läsarens grepp om och förståelse av grundvalen för och sammanhanget i författarens tankegångar.

Som avslutning på en anmälan av ett i så många avseenden stimulerande, aspekt- och perspektivrikt arbete, kan det kanske förefalla ogint att efterlysa ytterligare inslag. Men vad jag speciellt saknar är referenser till den litteratur, som behandlar den mycket livliga bå-

de teoretiska och, inte minst, praktisk-politiska diskussion, som har uppstått i en rad länder under det senaste decenniet kring författningsfrågor (en god inblick i denna diskussion och de faktorer, som har gett upphov till den, ger tex K G Banting & R Simeon (eds) i *The Politics of Constitutional Change in Industrial Nations. Redesigning the State* (Macmillan, 1985). Om sådan litteratur hade beaktats, tror jag, att den föreliggande boken hade vunnit i konkretisering av den politiska problematiken och dynamiken samt de bakomliggande från samhälle till samhälle varierande konstellationerna av principer och normer i komplicerat samspel med kulturella, sociala och ekonomiska faktorer. Det kunde också ha gett framställningen mera samling, riktning och framdrift.

Och även om jag i det föregående har funnit Kelsen en i flera fundamentala avseenden mycket problematisk förlaga för författarens projekt, så instämmer jag helt i hans uppfattning om det önskvärda i att åter sammanföra idéanalys och institutionsanalys, och inte minst framhålla författningsprincipernas roll i politiken. Som den framstående Oxford-statsvetaren Nevil Johnson uttryckte det: "We run the risk of finding ourselves with no plausible justifications for the manner in which political life is conducted: that is the price which must ultimately be paid for the atrophy of constitutional habits and for the neglect of principles in the understanding of the political order." (*In Search of the Constitution: Reflections on State and Society in Britain*, 1977, s viii).

Jag hoppas, att boken kommer att diskuteras i den samma anda som den är skriven i: öppen, ofärdig, sökande och utmanande på en mångfald av det prismatiska, korsande nivåer i ständig rörelse, som politik tycks bestå av och som gör också studiet av den så fascinerande och gäckande.

Torben W Grage

ØYVIND ØSTERUD: *Nasjonenes selvbestemmelsesrett. Søkelys på en politisk doktrine*. Universitetsforlaget, Oslo, 1984. *Intervensjon som stormaktspolitikk*. Universitetsforlaget, Oslo, 1986.

Øyvind Østeruds två senaste böcker, *Nasjonenes selvbestemmelsesrett* och *Intervensjon som stormaktspolitikk* vittnar, liksom tidigare titlar som *Den truede freden*, om en forskare som inte låter sig avskräckas av ämnen som av andra möjligen skulle uppfattas som omfattande på gränsen till det överväldigande.

Østerud tvekar inte heller inför det faktum att åtminstone det ena av dessa två områden – interventionsproblemet – redan har behandlats i forskningssammanhang i en utsträckning som skulle tyda på en mer än måttad marknad. Att foga ytterligare en bok till de 15.000 titlar som redan existerar om interventioner av det ena eller andra slaget och på det ena eller andra språket, och dessutom på blotta 78 sidor, kan ur det perspektivet förefalla något överflödigt. Dessa ofördelaktiga omständigheter till trots kan dock redan här konstateras att Østerud har presenterat en precis och läsbar, om än onödigt begränsad, liten bok som med all säkerhet kan finna sig en plats som introduktionslitteratur liksom hos en publik utanför den akademiska världen.

Interventionsboken ska, som professor Østerud själv påpekar, emellertid betraktas som en uppföljning och en logisk fortsättning på den större boken om nationernas självbestämmanderätt. Om det kan tyckas djärvt att än en gång behandla interventionsproblematiken är det inte på något vis mindre våghalsigt att ge sig på den ytterligt komplicerade diskussionen om nationers rätt till självbestämmande, som dock har gett upphov till en mindre överväldigande mängd titlar än i interventionsfallet. Østerud bringar emellertid alla besvärliga aspekter av självbestämmandet till ett lyckat slut. Båda böckerna är ambitiösa projekt, och i synnerhet boken om självbestämmanderätten övertygar läsaren väl i fråga om dess analytiska kvalitéer; om dessa råder knappast någon tvekan.

Däremot kan den strukturella uppläggningsen av böckerna väcka viss förundran hos läsaren, eftersom författaren i båda fallen väljer att placera vissa teoretiska distinktioner av som det förefaller fundamental karaktär först i de avslutande kapitlen. I interventionsboken finner man således en efterlängtd normdiskussion i det sista kapitlet, och i den större boken beslutar sig författaren först på sluttampen för att explicit framhålla de olika aspekterna av nationellt självbestämmande (yttre och inre självbestämmande, non-intervention och folksuveränitet). Dessa olika dimensioner har förvisso framgått för den någotsånär uppmärksamma läsaren under tidigare skeden av boken; en mer beslutsam konfrontation med begreppets olika delar på ett inledande stadium hade dock besparat läsaren en hel del onödigt bryderi och gjort denna i övrigt väl genomförda bok en smula mera tillgänglig. Detsamma kan sägas om interventionsboken som hade vunnit på ett inledande resonemang om normer (gärna med ett erkännande åtminstone i fotnotsform av den rikliga litteratur och diskussion som vanligtvis följer normerna vartän de går), om deras funktion och efterlevnad generellt såväl som internationellt.

I påfallande försiktiga ordalag förklarar Østerud med

sin bok om självbestämmanderätten vilja åstadkomma ett "bidrag till politisk teori, över et idéhistoriskt råmateriale" (1984:11). Vid ett senare tillfälle – i slutkapitlet, sin vana trogen – ställer dock Østerud problemet på sin yttersta, mer demagogiskt inspirerade spets: "(h)vorfor skulle så nasjoner ha en rett till statsdannelse som andre sosiala grupper ikke har?" (1984:161).

Ett mer grundläggande problem i internationella sammanhang än frågan om vilka grupper och enheter som ska kunna beviljas möjligheten att bryta sig ur existerande statsformer för att bilda en egen stat är svår att föreställa sig. Mest utbredd och omhuldad är uppfattningen att *nationen* besitter eller borde besitta en sådan statsbildningsrätt. Idealstaten enligt detta synsätt är således den som har nationellt innehåll, dvs där varje nation är en stat och varje stat en nation. Nationella minoriteters krav på självbestämmande i form av egen stat hörs följdaktligen oupphörligen och ifrågasätts sällan, för att inte säga aldrig, eftersom varje enskild nationell grupp förmodas ha en åtminstone teoretisk rätt att "bestämma över sig själv". Att en folkrättslig norm med sådant innehåll och av närmast tvingande slag skulle föreliggas tas med andra ord ofta för givet i internationella sammanhang. De myriader av oklarheter som omringar denna "rätt" står emellertid uppenbara redan efter en rask inblick i ämnet, vilket Østerud lika omedelbart fastställer.

Självbestämmandebegreppet har sitt ursprung i två historiska perioder. Den första aspekten, av politiskt slag, lanserades under framför allt den franska men även den amerikanska revolutionen och bestod i krav, riktade mot de dåvarande hierarkiska förhållandena, på hela folkets deltagande i den politiska processen. Denna *inre* dimensionen av självbestämmandet ("folksuveränitet") syftade till ett gemensamt och demokratiskt beslutsfattande för "nationen".

En andra dimension härstammar från den tyska romantiken och betraktar nationen som en klart avgränsad, homogen och kulturell enhet som kännetecknas av en uppsättning gemensamma drag som skiljer ut den ena nationen från den andra. Dessa särdrag resulterar i krav på *externt* självbestämmande, dvs av utländsk respekt för nationen (non-intervention), och kan även ta sitt uttryck i nationalism: i omsorg och upprätthållande av den nationella identiteten på basis av övertygelsen att den egna nationen inte bara är olik alla andra utan även bättre än andra.

Nationalismen kan ikläda sig diverse politiska kulörer – vilken är närmast historiskt betingat, tycks Østerud mena – men tjänar i praktiska termer ofta till att *skapa* en nation istället för att *uttrycka* den. Såväl nation som nationalism kan vid närmare studier visa sig vara konstruktioner istället för de objektiva realiteter

som begreppen utger sig för. Som empirisk illustration till det inte helt enkla förhållandet mellan dessa enheter väljer författaren det näraliggande exemplet Norge. Nationalismen utvecklades där på 1800-talet hos en politiskt medveten elit som utsåg vissa drag i det norska samhället som genuina för nationen, och därmed användbara i det politiska arbete som syftade till ett självständigt Norge. "Statsfelleskapet, den politiske nasjonaliteten," skriver Østerud, "var rammen og utgangspunktet. Nasjonalismen ville fylle denne rammen med ånd og unik identitet" (1984:66). Både nation och nationalism kan därför i det norska fallet åtminstone i viss utsträckning sägas vara formade "uppifrån".

Det är framför allt nationen som ställer till oredda debatten om självbestämmandet. Østerud visar rikliga exempel på vad han betecknar som omöjligheten att entydigt avgränsa en "nation". Vare sig man tex väljer språk, kultur eller en subjektiv vilja till samhörighet i Webersk mening kvarstår problemen enligt författaren, eftersom snart sagt varje nation – hur man nu väljer att avgränsa en sådan – inom sig i sin tur hyser minoriteter, dvs nationer vars förmodade rätt till självbestämmande förblir oförverkligad. Att bevilja politiskt självbestämmande till en nation medför för det mesta därför att en annan folkgrupp inom denna blir förtryckt, och det kanske till och med i en större omfattning än vad som hade varit fallet i en stor, heterogent sammansatt stat. Detta fenomen benämner Østerud den "nationella paradoxen".

Dessutom menar författaren att nationalstaten från ett mera praktiskt perspektiv är en föråldrad företeelse i en värld som alltmer domineras av övernationella företag och kontakter, och med en avancerad teknik som gör den avgränsade nationella enheten utan yttre inblandning till närmast en omöjlighet. Den har dessutom ingen särskilt lysande faktisk motsvarighet (vilket dock rimligen inte kan påverka en eventuell rätt till självbestämmande): av 132 stater beräknas det att enbart var 12 "nationella", dvs utan några nationella minoriteter. Inte minst de stora "nationalstaterna" visade sig rymma åtskilliga uppsättningar av nationella minoriteter. Mellan de två aspekterna av självbestämmandet, dvs den kulturella och den politiska, kan även anses föreligga en anmärkningsvärd motsättning. Østerud hänvisar härvidlag till Hannah Arendt som har påpekat att den politiska dimensionen, där alla medborgare är av lika, demokratiskt värde, kolliderar med den kulturella nationens selektiva värdering av människor.

Dessa och andra invändningar sammantagna leder Østerud att avvisa en nationell självbestämmanderätt, dvs ämnet för hans studie: "(d)et er verken politisk eller folkerettslig enighet om hva slags kollektiv rett 'nasjoner' har" fastslår författaren (1984:163). Nationella

gruppers anspråk på en statsbildningsrätt kan således, för att återvända till den tillspetsade frågan ovan, inte beviljas större legitimitet än vad sådana krav från andra sociala enheter skulle ha. De politiska *verkningar* som kraven på självbestämmande från nationella grupper av varierande högljuddhet och framgång onekligen har kan emellertid inte negligeras, trots självbestämmandets många analytiska och faktiska brister.

Anmärkningen kan dock här göras att Østerud genomgående i denna bok tyvärr förefaller ha vissa problem med att bestämma sig för vad det är han egentligen undersöker. Att det kan finnas (politiska som juridiska) invändningar mot existensen av en nationell självbestämmanderätt fastslås således, men i övrigt presenteras i boken en förvirrande variation i språkbruk genom att författaren ömsom hänvisar till en självbestämmandedoktrin, ömsom till en självbestämmandeprincip, för att däremellan omnämna självbestämmandet som ett *slagord*. Upplysningen att "... prinsippet om selvbestemmelserett er påkalt i en rekke forskjellige historiske sammenhenger, at prinsippet snarere er et mangfold av prinsipper, at nettopp oklarheten kan øke slagordets demagogiske appel" (1984:150) bringar knappast någon reda i terminologin. Østerud är förmodligen och förhoppningsvis själv väl förtrogen med skillnaderna mellan de olika fenomenen, men för läsaren är det stundtals högeligen oklart vad som anses vara norm och vad som är politik, dvs tolkningar av norm.

Ett enkelt sätt att närma sig detta problem vore att betrakta (och inledningsvis definiera) självbestämmandeprincipen (normen, idén etc) som en enhet som kan *tolkas* på olika vis och på olika nivåer i politiska doktriner. En sovjetisk självbestämmandedoktrin vore med andra ord den sovjetiska politiska *tolkningen* av självbestämmandeprincipen. Sådana politiska doktriner kan i sin tur vara av olika slag, tex en teoretisk-ideologisk, en praktisk-politisk, och en verbal som ingår som en del av den senare ("slagord", "retorisk fana").¹ En sådan diskussion, där de använda begreppen omedelbart och auktoritativt avgränsats hade förvisso varit välkommen. De många dimensionerna noteras emellertid understundom av författaren, tex när han konstaterar att "(m)ange av samtidens mest dramatiske begivenheter er knyttet til ulike syn på dette prinsippet, og til motstridende tolkninger av hva prinsippet innebaerer" (1984:7, min emfas). Underrubriken "En formel-mange doktrine" (kapitel 12) verkar i samma riktning. Att entydigt och tidigt klargöra för läsaren vad de olika termerna avser kan emellertid aldrig vara till nackdel.

Att vi har att göra med en uppsättning politiska tolkningar av en princip snarare än en enda självbestämmandedoktrin framgår tydligt när Østerud övergår till att presentera dels utvecklingen av å ena sidan den

amerikansk/liberala, å andra den sovjetisk/bolsjevistiska, approachen till självbestämmande, dels hur kraven på frigörelse i de numera forna europeiska kolonierna har hanterats.

Självbestämmandediskussionen hade en glansperiod under och efter första världskriget. Inte minst under kriget utnyttjades nationalitetsfrågan flitigt av båda sidor. De allierade staterna gjorde t ex "rätten" till frigörelse och självbestämmande för de förtryckta nationerna inom de Habsburgska och Ottomanska rikena till sin sak, och USA:s inträdelse i kriget syftade enligt president Wilson till att upprätta demokrati, nationellt oberoende och självbestämmande. Krav på nationell frigörelse stöddes emellertid med olika intensitet från dessa staters sida beroende på var nationen i fråga befann sig: i centralmakternas eller de allierades led. I hemliga avtal mellan de allierade delades Europa upp hypotetiskt utan speciell hänsyn tagen till var de nationella grupperingarna var belägna. Trots att den nationella självbestämmanderätt som president Wilson förespråkade således utnyttjades tämligen selektivt utgjorde "government by the consent of the governed" och förtryckta folks rätt till frigörelse centrala element i hans världsbild. Wilson mötte dock intensiv kritik från de mest olika håll när oklarheterna och problemen i presidentens schema uppenbarade sig, inklusive från den egna utrikesministern, Lansing, som avgick som en följd av motsättningar mellan honom och presidenten i frågan. De sedvanliga frågetecknen om vad som kännetecknade ett "folk" och en "nation" och vad i dessa folks "rätt" till självbestämmande bestod hopade sig utan att rätas ut.

Från att ha varit ett problem som främst förknippades med inomeuropeiska förhållanden tog debatten om folkens frigörelse efter andra världskriget steget ut till kolonierna. Frågan om vilka kriterier som skulle gälla för att en koloni skulle beviljas en "rätt" till frigörelse från sin europeiska kolonialmakt komplicerades strax genom de flera alternativa tolkningar som presenterades härvidlag. Inte helt överraskande hade kolonialmakterna egna uppfattningar om förhållandet mellan dem själva och kolonierna. "Integrationsteoretikerna", representerade av Frankrike och Portugal, hävdade att deras respektive besittningar inte var att betrakta som kolonier utan som provinser, integrerade delar av moderlandet. Relationerna dessa emellan var med andra ord en intern angelägenhet. Den "belgiska tesen" menade i sin tur att varje självutnämnd nationell grupp inte omedelbart kunde ges en rätt till frigörelse, eftersom gränser måste finnas för hur mycket uppsplittring som skulle accepteras i det internationella systemet. Utan sådana gränser skulle t ex indianerna i USA kunna ställa krav på frigörelse och rätt att upprätta egna fristående stater.

Avgörande blev emellertid det sk "saltvattenskriteriet". Denna tolkning innebar att territorier som var geografiskt avskilda från det land som administrerade det, och som avvek i kulturellt eller etniskt avseende från detta, skulle kunna frigöras från sin koloniala status. Saltvatten måste med andra ord finnas mellan moderland och koloni för att kraven på frigörelse skulle accepteras och tillfredsställas. Mot detta invände den "belgiska tesen" att "legitimt" förtryckta grupper inte enbart befann sig "overseas" utan även på betydligt närmare håll, och omvänt att geografiskt avlägsna områden inte direkt kunde betraktas som förtryckta. Ett resultat av "saltvattenskriteriets" framgång var att gränserna i Afrika förblev desamma som före kolonialtiden, eftersom enbart utländsk dominans legitimerade en frigörelseprocess; förhållanden mellan t ex olika afrikanska nationella grupper berördes däremot ej.

Frigörelseanspråk visade sig även utvecklas till ett problem för den nyblivna Sovjetstaten (liksom för övrigt i våra dagar). Trots att den internationella solidariteten ("arbetarna har inget fädernesland") var klart överordnad all nationell solidaritet menade Lenin att de krav på frigörelse som var av progressiv inriktning skulle stödjas eftersom de trots allt kunde anses tjäna revolutionen. Resultaten av Lenins stöd för nationellt självbestämmande 1917 lät inte vänta på sig: Polen, Finland, de baltiska staterna, Ukraina och Georgien använde sig raskt av denna sin nyvunna rätt. Lika snart stod det emellertid klart att Lenins planer inte alls motsvarades. Istället för att utvecklas till ett effektivt instrument i revolutionens tjänst visade självbestämmandet sig ha oroväckande kontrarevolutionära tendenser, som alltför tydligt yttrade sig i Ukrainas och Georgiens aktiva motstånd mot den unga bolsjevikstaten. Lenin fann emellertid snart på råd: nationernas "rätt till frigörelse" omvandlades till en brutal "rätt till återförening" som bara nationer med utländskt stöd bakom sig slapp undan.

De två aspekterna av självbestämmandet har lett till ett till synes evigt juridiskt och politiskt dilemma. Ska det inre självbestämmandet (dvs folkens vilja avspeglad i politiska beslut) eller det yttre (respekten för den territoriella, politiska och kulturella integriteten) ha företräde? Kan t ex med andra ord en överträdelse mot det senare i syfte att upprätthålla det tidigare rättfärdigas? Eller ska det yttre självbestämmandet antas vara så oantastligt att brister i de inre förhållandena kan och ska stillatigande accepteras av omvärlden? När anses militär intervention, den mest uppenbara formen av överträdelse mot föreställningen om staters och nationers lika värde och integritet, vara ett legitimt instrument i det internationella umgänget?

Østeruds interventionsbok följer därför mycket konsekvent på analysen av den invecklade självbestämman-

deprincipen. I interventionsboken från 1986 har författaren dessutom tagit lärdom av sina slutsatser från 1984 om nationens begränsade värde i dessa sammanhang, och hänvisar konsekvent till det *stalliga* självbestämmandet och suveräniteten. Detta senare verk håller sig även med ett syfte av lika oprecis natur som det från 1984: läsaren ges enbart den vaga, om än här mer mångordiga, upplysningen att boken "plasserar militära interventionsjoner innan rammene for internasjonal politikk. Den beskriver stormaktsintervensjoner og deres betydning, som bakgrunn for å forstå en løpende aktuell del av det storpolitiske drama. Og", annonserar Østerud vidare, "den anvender intervensjonsmønster og intervensjonsdebatt som en nøkkel til grunnvilkår og virkemåte for systemet av stater. Slik sett brukes emnet til å belyse sentrale sider ved internasjonal politikk og internasjonal historie i videre forstand" (1986:5).

Trots den centrala roll som således tilldelas interventionsverksamheten är detta en bok som, av en för recensenten obegriplig anledning, begränsar sig såväl i tema som i format. På sina blotta 78 sidor inskränker boken sig till att behandla enbart stormaktsinterventioner, vilket i praktiken visar sig innebära huvudsakligen *supermakts*interventioner, och dessutom enbart sådana som är 1) militära och 2) direkta. Det må vara förståeligt att ett så (onödigt) begränsat sidantal inte kan diskutera samtliga aspekter av det oändligt mångsidiga fenomen som interventioner utgör. En avgränsning till enbart det militära området kan därför vara väl motiverat; mindre så däremot valet av enbart direkt militärt agerande.

Supermaktsinterventioner av det direkta, militära slaget utgör relativt sällsynta evenemang som till stor del ersätts av, och kompletteras med, andra och mer effektiva former av inblandning. Supermakternas utnyttjande av sådana indirekta, mer eller mindre sofistikerade, metoder för militär (och annan) inblandning som står till förfogande förefaller vara nog så väsentligt och definitivt mera utmanande både som företeelse och som forskningsobjekt än deras tämligen begränsade direkta interventionsmönster. "Proxy interventions",² dvs "uppdragsinterventioner" av det slag som Kuba företräder med sin afrikanska intervention, är ett exempel på en sådan form av indirekt intervention som kan tyckas ha tillräckligt mycket intressant att erbjuda för att motivera åtminstone några sidors behandling i en bok om stormaktsinterventioner. Andra exempel är det intrikata mönstret av sovjetisk och amerikansk militär inblandning i Centralamerika. Stödet till sandinistregimen i Nicaragua var tex en uppgift som Sovjet huvudsakligen delegerade till Kuba, Östtyskland, Bulgarien, Algeriet och tom Libyen, som försåg sandinisterna med vapen och militär assistans å Sovjetunionens väg-

nar innan (och även efter) den direkta sovjetiska inblandningen tog ordentlig fart först 1984.³ Sådana interventionsmönster förefaller viktiga att inkludera "som bakgrund for å forstå en løpende aktuell del av det storpolitiske drama" (1986:5).

En avsevärt mera utförlig diskussion av *regionala* stormakters interventionsagerande (som även de är mer frekvent förekommande än supermakternas direkta interventioner, och som kan vara av både självständigt slag och "proxy") hade därför även varit en värdefull utvidgning av denna lilla bok, förslagsvis i anknytning till resonemanget ovan. Som brott mot den territoriella och politiska integriteten (dvs mot självbestämmande- och non-interventionsprinciperna) förefaller dessutom denna kategori av intervention vara speciellt värd att uppmärksamma eftersom den inte sällan drabbar små, färska och sårbara stater. Østerud påpekar själv att en direkt supermaktsintervention av det slag han väljer att studera kan vara både ineffektiv och ett tecken på svaghet. De olika möjligheterna till indirekta, militära ingrepp som föreligger kan vara betydligt mera framgångsrika, och borde, för att förmedla en rättvis bild av det internationella interventionsmönstret, ha inkluderats i denna studie.

Østeruds globala perspektiv leder honom att indela det nuvarande internationella systemet i tre zoner, bestående av vardera en amerikansk och en sovjetisk intressesfär, samt en "gråzon" däremellan. Interventionsmönstren skiljer sig för dessa tre kategorier markant. De båda supermakterna anser sig tämligen riskfritt kunna intervensera i egen sfär, medan intervention i den andres enligt denna modell skulle uppfattas som närmast uteslutet,⁴ och det i gråzonen råder ganska oklara förhållanden supermakterna emellan. Enligt denna indelning existerar således ett interventionsförbud mellan blocken, ett accepterande av viss intervention inom blocken samt en gråzon av instabilitet (men enligt Østerud med en ökande icke-intervention, vilket må vara en korrekt bedömning med hänvisning enbart till supermaktsinterventioner, men knappast om hänsyn togs till interventioner utförda av regionala och "proxy" aktörer vars non-intervention inte kan uppfattas som särskilt iögonfallande). De två intressesfärerna är emellertid som alla väl vet inte utan individualistiska undantag (som tex Kuba och Jugoslavien), och även bland dem som håller sig inom sitt block finns element med mer oberoende tendenser (Frankrike). Bilden kompliceras dessutom givetvis ytterligare av att dessa intressesfärer även – eller framför allt – är ideologiska, och inte enbart maktpolitiska, enheter.

Båda sidor rättfärdigar därför regelbundet de ingrepp som anses behövliga i de egna ledet genom att hänvisa till en högre legitimitet bestående av skydd antingen av

demokratien och fria val eller av den revolutionära processen.⁵ Traditionella folkrättsliga normer för förhållandet mellan stater skulle därvidlag av båda supermakterna tillskrivas mindre genomslagskraft, inte minst i det politiska språket, och även i övrigt ha en osäker ställning, eftersom respekt för det territoriella och politiska oberoendet snarare skulle vara avhängigt av den ideologiska tillhörigheten än ett utfall av legal lyhördhet. Hur det är med den saken är en fråga som är fullt kapabel att uppröra många juridiska och internationellpolitiska sinnen, och Østerud undviker den vist. För överskådlighetens skull, och inte minst för den bredare publik som denna bok enligt egen uppgift vänder sig till, skulle dock en mer genomförd genomgång av vad som från traditionell folkrättslig synvinkel anses som legitimt i interventionshänseende här ha varit en tillgång.

Østeruds genomgång av de amerikanska och sovjetiska självbestämmandedoktrinernas utveckling motsvaras i denna bok av en utredning av de båda supermakternas "interventionsdoktriner". De båda böckerna kan därför läses parallellt här (och i viss mån i andra delar) med stor behållning. Detta kan även tjäna som ett allmänt omdöme för båda Østeruds böcker, trots de invändningar som har presenterats framför allt gentemot interventionsboken. Det är dock tydligt att författaren med denna bok haft en betydligt lägre ambitionsnivå både teoretiskt som omfångsmässigt än för självbestämmandeboken, vilket oundvikligen påverkar både dess innehåll och dess kritik.

Det finns, särskilt vad gäller interventionsproblematiken och speciellt för en så liten bok, alltid aspekter som kunde och borde utvecklats och inkluderats. Østeruds interventionsbok rymmer mot bakgrund av detta påfallande mycket och kan sägas vara väl värd sin läsning. Detta gäller emellertid i än högre grad boken om nationernas självbestämmande som, föreliggande kommentarer till trots (och inte enbart i jämförelse med interventionsboken), faktiskt förmår skapa intrycket av att vara snudd på komplett i sin teoretiska analys, om inte okontroversiell i sina slutsatser.

Båda böckerna kännetecknas dessutom överlag av ett uppfriskande sunt förhållande till politikens realiteter. Ett exempel på detta är Østeruds avsnitt om normer i interventionsboken, där det är tacksamt att notera att författaren undviker att hamna i någondera av de kategoriska ytterligheter som har plågat normdiskussionen alltför länge. Istället gör Østerud bl a (den egentligen ganska självklara) iakttagelsen att "(i) spillet mellom makt og norm inngår normene som elementar i maktoverveielisen" (1986:76), vilket är en slutsats som övrig litteratur av detta slag för det mesta envist undviker att dra.

Noter

- 1 Några exempel på en sådan eller liknande behandling av politiska doktriner är: Katarina Brodin, *tex* (1977), *Studiet av utrikespolitiska doktriner. Teori och två empiriska tillämpningar*. Stockholm: SSLP, Försvarsdepartementet, Hans Mouritzen (1980) "Doktrinstudier", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, Vol. 83, No. 2, samt (1981), "Prediction on the Basis of Official Doctrines", *Cooperation & Conflict*, Vol. 16, No. 1, HF Petersson (1964), *Power and International Order*. Lund: Lund Political Studies 3, Gleerups.
- 2 En nordisk behandling av detta fenomen finner man i Bertil Dunér (1981), "Proxy Intervention in Civil Wars", *Journal of Peace Research*, Vol. 18, No. 4.
- 3 Se *tex* Boris Yopo (1987), "La asistencia militar soviética a Cuba y Nicaragua 1980-1984: notas para una discusión", i Augusto Varas (ed), *América Latina y la Unión Soviética: Una Nueva Relación*. Flasco/Rial, Grupo Editor Latinoamericano, Buenos Aires, pp 69-75, och Robert K Evanson (1986), "Soviet Economic and Military Trade in Latin America: An Assessment", *World Affairs*, vol. 149, No. 2, pp 75-85.
- 4 Det tidigare nämnda agerandet i Centralamerika förefaller kunna motsäga en sådan indelning och väcker även frågan om regionala och "proxy" aktörers roll i schemat.
- 5 Intervention, dvs brott mot det yttre självbestämmandet, legitimeras här med andra ord genom hänvisning till det inre självbestämmandet, för att återvända till det tidigare resonemanget om förhållandet dessa två aspekter emellan. Brott mot det yttre självbestämmandet skulle således anses acceptabelt av aktörerna i respektive block i syfte att upprätthålla vissa ideologiskt bestämda drag i det inre självbestämmandet, och omvänt avvisas när interventionen syftade till att stödja de motsatta politiska tendenserna.

Litteraturnotiser

Studier av Max Weber

Vid Sociologförbundets årsmöte 1989 kommer en speciell Max Weber-session att anordnas. I detta syfte kommer flera befintliga arbetsgrupper att samarbeta, bl a teori, allmän sociologi och historisk sociologi. Årsmötet vill på detta sätt uppmärksamma Agne Lundquists insatser med översättningen av *Wirtschaft und Gesellschaft* (Ekonomi och samhälle, 3 vol, Argos förlag, Lund 1983-87). Enligt planerna kommer årsmötet att gå av stapeln 2 - 3 febr, 1989, och förläggas till Stockholm, närmare bestämt till Arbetslivscentrum.

Vi vill på ett tidigt stadium föra ut denna information till doktorander och andra intresserade som vill färdigställa uppsatser med anknytning till Weber och presentera dem vid detta tillfälle. För att underlätta doktorandernas arbete vill vi även uppmana institutioner att anordna formella eller informella Weber-seminarier under ht 88. Till årsmötet 89 kommer någon eller några internationella Weber-forskare att inbjudas. Studenter har därför ett enastående tillfälle att diskutera sitt eget arbete med både Agne Lundquist och internationell expertis. Om deltagarna kommer väl förberedda till årsmötet, ökar förmodligen deras utbyte.

Vi förmodar att intresset för en Weber-session kommer att vara stort, och att företrädare för flera andra discipliner kommer att närvara. Weber kan som bekant läsas på flera sätt, och skilda tolkningar kan kanske tillföras den "generation" av samhällsvetare som vi tillhör. Vi hoppas därför att Weber-sessionen även ska kunna verka som en mötesplats för skilda generationer av samhällsvetare. De som är intresserade av att på ett eller annat sätt delta i denna Weber-session uppmanas redan nu att ta kontakt med någon i arbetsgruppen nedan.

Staffan Marklund (Umeå), Mats Franzén (Uppsala), Göran Ahrne (Stockholm), Inga Hellberg (ALC/Göteborg), Thomas Lindén (Göteborg), Margareta Bertilsson (Lund).

Margareta Bertilsson

ECPR workshops i Paris 1989

European Consortium for Political Research, ECPR, har nu presenterat ett program för sina *joint sessions* i Paris, vilka kommer att arrangeras 10-15 april 1989 vid Fondation Nationale des Sciences Politiques. Följande workshops har aviserats.

The Politics of Finance: Financial Decision-Making in West-European Governments (Rudy Andeweg, Leiden & Torbjörn Larsson, Stockholm)

West European Political Cultures in a Comparative Perspective (Bertrand Badie, Université de Paris I & Dirk Berg-Schlosser, Marburg)

Politics and Public Administration in Fiction Literature (Torben Beck Jørgensen, Köpenhamn)

Theories of the State: Changes in State Structures (Hans Blomkvist, Uppsala & Didier Renard, Grenoble)

Deregulation, Reregulation and the International Dimension (Philip G Cerny, York & Jesper Bo Jensen, Århus)

The Social Origins of Nationalist Movements (John Coakley, Limerick)

The Organisation of the Western European Communist Parties (Stéphanie Courtois, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris & Michael Waller, Manchester)

Social Structure and Electoral Change in Liberal Democracies (John Curtice, Liverpool)

The Americanisation of European Politics (Sergio Fabbrini, Trento)

International Studies in Europe: The Intellectual and Institutional Dimensions (A John R Groom, Rutherford College, Kent)

Identity and Roles of the Communist Aparatchiki (Ronald J Hill, Trinity College, Dublin)

Industrial Modernisation Policies and Social Marginalisation (Kornella Hilpert, Freie Universität, Berlin)

Local Self-Government: Economic and Political Challenges to Local Autonomy (Desmond S King, London School of Economics & Jon Pierre, Göteborg)

The Superpowers and Europe: An Emerging "New Order"? (Stephen Kirby, Hull)

Leadership Selection in Western Political Parties in the 1980's (Tom Mackie, Strathclyde)

- Left and Right in Europe since 1789 (George Th Mavrogordatos, Aten & B Niemöller, Amsterdam)
- Equality Principles and Gender Politics: Theories, Programmes and Practices (Elizabeth Meehan, Bath & Selma Sevenhuijsen, Amsterdam)
- Political Ecologism: Its Constants and Differences in Europe (Dominique Allan Michaud, Université de Parix X Nanterre & Daniel Boy, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris)
- The Politics of Modelling and Forecasting of Social Systems (Atle Midttun, Norwegian School of Management, Bekkestua)
- Age and Politics (Annick Percheron & René Remond, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris)
- The New Politics of the New Middle Class (C A Rootes, Eliot College, Kent & Donatella della Porta, European University Institute, Italien)
- Public Policies in Higher Education (Joan Subirats, Barcelona & Silvia Gherardi, Trento)
- Needs, Contributions, and Welfare (Alan Ware, Warwick)
- The Impact of Immigration on the Issue of Citizenship in Some European Countries (Catherine Withol de Wenden, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris)

Dessutom hålls två "planning sessions":

The Post-Colonial State in Portuguese Speaking Africa (Franz-Wilhelm Heimer, Freiburg & Lars Rudebeck, Uppsala)

Cross-National Electoral Research at the Occasion of the European Election in 1989 (Renato Mannheimer, Milano & Hermann Schmitt, Mannheim)

Den som är intresserad av sådana petitesser som regeringar och parlament har som synes inte mycket i Paris att göra, men annars verkar det ju finnas litet av varje. Ytterligare information kan fås från ECPR, University of Essex, Wivenhoe Park, Colchester CO413SQ, Essex, England. Korrespondens med arrangörerna riktas till M Serge Hurtig, Fondation Nationale des Sciences Politiques, 27 rue Saint-Guillaume, 75 341 Paris Cedex 07, France.